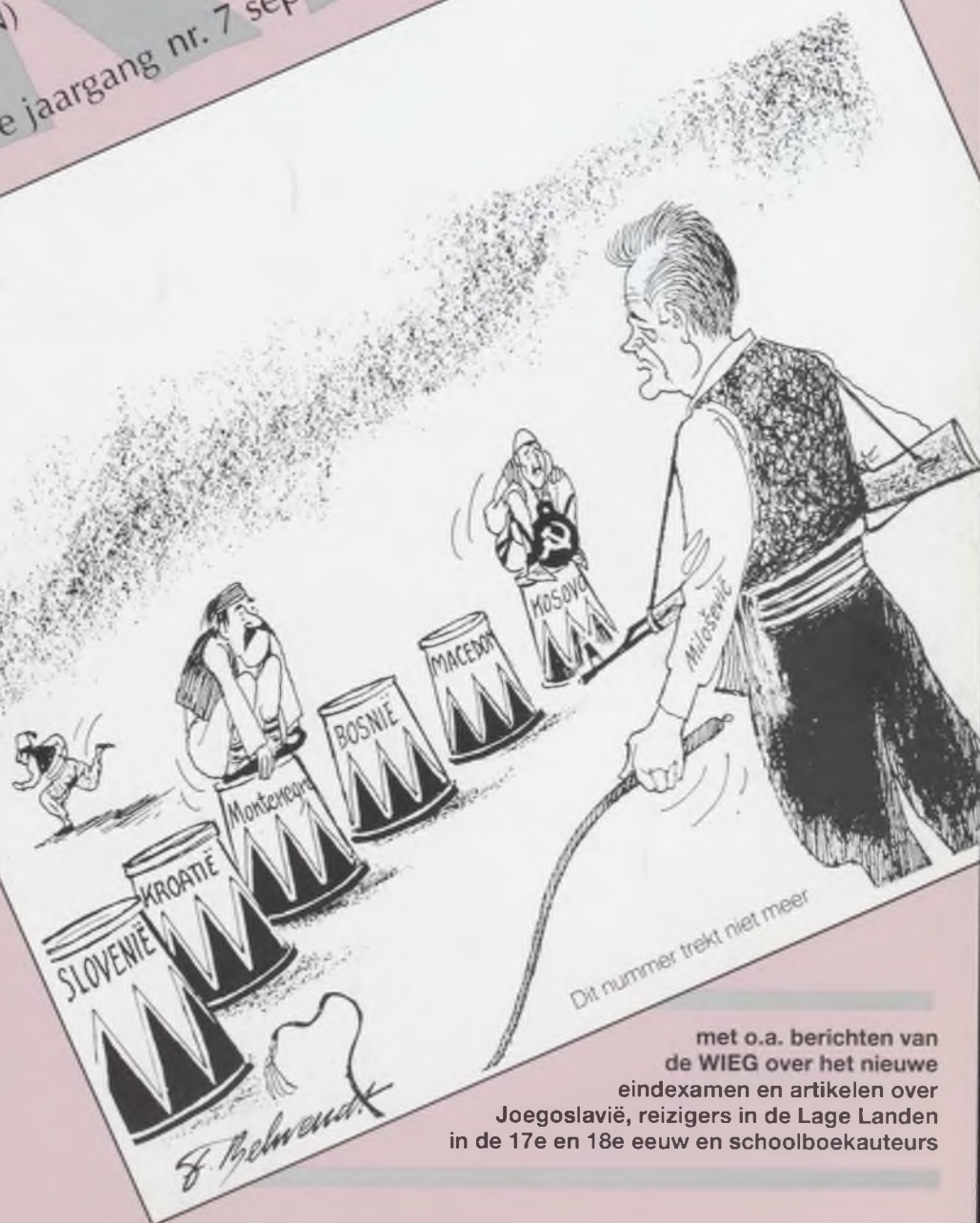

kleio

Tijdschrift van de vereniging
van docenten in geschiedenis
en staatsinrichting in Nederland
(VGN)

33e jaargang nr. 7 september

1992

met o.a. berichten van
de WIEG over het nieuwe
eindexamen en artikelen over
Joegoslavië, reizigers in de Lage Landen
in de 17e en 18e eeuw en schoolboekauteurs

Algemeen Bestuur

Mw. J. van der Leeuw-Roord, voorzitter (externe contacten, examenbureau/CEVO, vrouwen-geschiedenis), Louise Henriettestraat 16, 2595 TH Den Haag. Tel. 070 - 38 24 872.

Mw. T. Perdeck-Schimmel, vice-voorzitter (contacten met historische verenigingen, congressen, didactische activiteiten), Timorstraat 27, 3818 CK Amersfoort. Tel. 033 - 61 50 97.

Mw. H. Budé-Janssens, 1e secretaris (externe correspondentie, VO, publiciteit), Patrijsslaan 12a, 2261 ED Leidschendam. Tel. 070 - 32 77 923.

Mw. H.J.C. van Herwaarden-Rijlaarsdam, 2e secretaris (interne contacten, notulen, Hoger Onderwijs), Postbus 360, 2920 AJ Krimpen a/d IJssel. Tel. 01807 - 12 298.

J. Schopman, penningmeester (financiën, ledenwerving), Jozef Israëlsstraat 58, 6521 MZ Nijmegen. Tel. 080 - 22 47 69.

F.R. Kat (buitenlandse contacten, Atlantische Onderwijscommissie, studiereizen), Jeudestraat 4, 4011 GL Zoelen. Tel. 03448 - 16 86.

R. Donk (basisonderwijs, basisvorming, opleidingen, nascholing), Wijnmanlaan 32, 8014 KA Zwolle. Tel. 038 - 65 25 23.

M. Otten (volwasseneneducatie, beroepsonderwijs, informatisering, ledenwerving), Deventerweg 60, 7203 AM Zutphen. Tel. 05750 - 42 160 (privé), 05700 - 70825 (werk).

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent.

Voor 1992 bedragen de contributies:

1. HOS-schaal 11 en hoger f105,-
2. Tot en met HOS-schaal 10 f 90,-
3. Buitengewone leden (zij die niet meer in het onderwijs werkzaam zijn) en studenten f 75,-
4. Partnerlidmaatschap f130,-

Leden die minder dan 16 uur per week les geven kunnen in aanmerking komen voor een korting. Hiertoef moet u jaarlijks voor 1 december een verzoek indienen bij de penningmeester met vermelding van het aantal lesuren, de school en de categorie waartoe u behoort.

Adreswijzigingen en opzeggingen dienen schriftelijk aan de administratie te geschieden.

Redactie

W. Rongen, voorzitter, Antillen 4, 3524 EZ Utrecht. Tel. 030 - 892580

A.C.M. Peek, Zeist.
J.A. de Ruiter, Almelo.
B. Engbers, Utrecht.
D. Verkuil, Den Haag
H.J.C. Termeer, Nijmegen.
R. Slotboom, Utrecht.
J.L.G. van Oudheusden, Waalwijk.
Mw. C.L. Peucker-Martin, Zeist.

Secretariaat: J.A. de Ruiter, Parkweg 5, 7602 JC Almelo. Tel. 05490 - 60 987.
Eindredactie: Mw. T. Bogaerts-Stoopman, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408 - 8 35 76.

Alle leden van de VGN hebben een abonnement op Kleio. Niet-leden kunnen zich abonneren, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als docent. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Voor 1992 kost een abonnement:
Nederland en België f 90,-
Buitenland f 105,-
Buitenland inclusief extra porto luchtpost f 130,-
Losse nummers f 9,50

Informatie over het leerlingenmateriaal in de serie Kleio-Didactica en andere uitgaven van de VGN vindt u in de Kleio-krant achter in het blad. U kunt bestellen door het betreffende bedrag over te maken op Postbanknummer 12 87 01 t.n.v. Penningmeester VGN te Den Haag. Wilt u op het girobiljet aangeven om welke nummers het gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden. Prijzen:
1 pagina f410,-
1/2 pagina f325,-
1/4 pagina f225,-
Voor informatie over andere formaten en inleverdata van de opnamemodellen kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

ISSN 0165-6449

Inhoud

3 De Macedonische kwestie

K. Klok

6 Van Noord-Brabant naar Noord-Amerika

H. van Stekelenburg

10 Profiel van de auteur van geschiedenis-leerboeken. Bemiddelaar tussen historiografie en maatschappij

A. de Baets

20 Van overzee. Reizigers in de Lage Landen 1634-1815

F. Vogelzang

30 Het CSE Lbo/Mavo 1992

A. Rood

33 Kleiokrante

In dit nummer zit een bijlage over de geschiedenis van de techniek.

nummer 6/92
pagina's 2 en 3

EEN PEN VOOR DE VRIJHEID

Tekeningen en karikaturen van Fritz Behrendt

In de Nieuwe Kerk op de Dam in Amsterdam is nog tot 24 september een kleine maar indrukwekkende tentoonstelling te zien van tekeningen van Fritz Behrendt die betrekking hebben op de vreselijke strijd in het voormalig Joegoslavië. Ook een aantal hoogtepunten uit vroeger werk is aanwezig. Alle tekeningen en karikaturen zijn opgenomen in de catalogus, prijs f12,50!

Van harte aanbevolen.

De Macedonische kwestie

Kees Klok

Met dank aan Dr. A. Avgoustidis.

Het drama dat zich afspeelt in het voormalige Joegoslavië tussen de verschillende volkeren is gebaseerd op een uiterst ingewikkelde voor- geschiedenis. Het verval van het Osmaanse rijk was de aanleiding tot het ontstaan van grote problemen op de Balkan.

De Macedonische Kwestie is er een van.

Dit artikel beoogt enige lijn te brengen in deze zaak die, met het streven van de voormalige Joegoslavische deelstaat Macedonië naar volledige onafhankelijkheid, opnieuw actueel geworden is.

Kees Klok studeerde geschiedenis aan de RU Utrecht. Hij is momenteel docent aan de SG Noordendijk in Dordrecht en houdt zich verder bezig met de geschiedenis van Griekenland na 1821.

Na Slovenië en Kroatië wil de Joegoslavische deelstaat Macedonië door de Europese Gemeenschap erkend worden als onafhankelijk land. Een erkenning waartegen het EG-lid Griekenland zich met alle macht verzet. Het gaat er de Grieken niet om het straatarme ministaatje aan hun noordgrens de onafhankelijkheid te ontfeggen, maar wat zij tot iedere prijs willen verhinderen, is dat het zelfstandig wordt onder de naam Macedonië.

Het oorspronkelijke Macedonië, het rijk van Philippos II en zijn zoon Alexander de Grote, behoorde, hoewel het in de periferie lag, zonder twijfel tot de Griekse wereld. Bewijzen daarvoor worden onder andere geleverd door talloze opgravingen in bijvoorbeeld Vergina en in Pella, in de tijd van Philippos II de hoofdstad van het land. Gedurende de volksverhuizingen in de vroege Middeleeuwen vestigden zich echter ook Slavische volkeren in het gebied. Vooral de Bulgaren vormden lange tijd een bedreiging voor het Byzantijnse rijk. Korte tijd waren de Serven het dominerende volk in Macedonië, totdat de Turken in de slag van Kosovo (1389) een einde maakten aan hun heerschappij.¹ In economisch en cultureel opzicht waren het de Grieken die ook in de Middeleeuwen het gezicht van Macedonië bepaalden.

In de Osmaanse tijd werd de toch al heterogene bevolking nog heterogener. In de 19e eeuw woonden er naast Grieken, Turken, Serviërs en Bulgaren ook Albanezen, Vlachen, Joden en Zigeuners in het gebied. Van een aparte Macedonische natie was echter nog geen sprake. Macedonië was uitsluitend een geografisch begrip.

Aanspraken

Naarmate het Osmaanse rijk in de 19e eeuw verzwakte, groeide de belangstelling van de omliggende staten voor Macedonië. Drie soorten aanspraken speelden een rol: historische, etnische en machtspolitieke.

Wat de historische aanspraken betreft hadden de Grieken uiteraard de beste positie.² Maar dit soort aanspraken is in de regel nogal aanvechtbaar. Gebiedseisen op grond van etnische verwantschap klonken in de 19e eeuw al heel wat overtuigender. Vooral de Bulgaren speelden de etnische kaart. Het probleem in Macedonië was echter dat er onder de vermoedelijk grootste bevolkingsgroep, die we voor het gemak maar de slavofonen zullen noemen, tot in het laatste kwart van de 19e eeuw nauwelijks van enig

nationaal besef sprake was. Een groot deel van deze slavofonen sprak een dialect dat zo'n beetje het midden hield tussen Servo-Kroatisch en Bulgaars. In hoeverre dit dicht bij de ene of bij de andere taal staat, is een kwestie waarover nog volop gestreden wordt.³ Om de slavofonen ervan te overtuigen dat zij eigenlijk Bulgaren waren en dat Macedonië daarom bij Bulgarije diende te behoren, begon Sofia eind jaren zeventig een grootscheepse propagandacampagne, die min of meer averechts uitpakte: Grieken en

Serven werden tijdig gealarmeerd om een tegenoffensief te beginnen; onder veel slavofonen, die weinig van de Bulgaarse opdringerigheid moesten hebben, begon iets van een nationaal gevoel te ontwaken.⁴

Ook machtspolitieke argumenten werden door Bulgarije gekoesterd. Nadat in 1878 de Russen Turkije verpletterend hadden verslagen, werd er door hun toedoen bij het Verdrag van San Stefano een Groot-Bulgaars rijk gevormd, dat niet alleen het huidige Bulgarije, maar ook Macedonië en Thracië omvatte. Vooral onder druk van Groot-Britannië werd dit verdrag nog in hetzelfde jaar op het Congres van Berlijn grotendeels tenietgedaan en bleven Thracië en Macedonië onder Osmaans bestuur.⁵ Maar in Bulgarije bleef de Groot-Bulgaarse gedachte uiterst populair.

Propaganda en guerrilla

De aanspraken op Macedonië werden op twee manieren krachtig ondersteund: *cultureel*, via indoctrinatie in het onderwijs, via de kerk en door propaganda en *militair*, door het steunen van guerrillagroepen. Op beide terreinen waren de Bulgaren het actiefst.

In 1870 gaf de Turkse regering toestemming tot het stichten van een Bulgaars-Orthodoxe kerk (het Exarchaat), die losgemaakt werd van de Grieks-Orthodoxe kerk (het Patriarchaat). De Turken wilden door deze verdeelen heerspolitiek hun tegenstanders op de Balkan verzwakken. De stichting van het Exarchaat heeft dit effect inderdaad in zekere mate gehad, maar het ging ook fungeren als een nationale organisatie en versterkte als zodanig het Bulgaarse nationalisme. Overigens bleef een belangrijk deel van de slavofone inwoners het Patriarchaat trouw.

Van belang was ook de stichting van Bulgaarse scholen. Het was uiteraard de bedoeling dat de leerlingen van deze scholen grondig werden doordrongen van het Bulgaarse karakter van de Macedoniërs.

Door de toenemende activiteit van de Bulgaren verontrust, begaven ook de Serviërs en Grieken zich op het terrein van het onderwijs en van de culturele propaganda. In de loop van de eeuw waren er reeds behoorlijk wat Griekse scholen opgericht, die voor een deel ook door slavofonen werd bezocht. Dit aantal werd uitgebreid, terwijl er ook door de Serven ernst werd gemaakt met het stichten van onderwijsinstellingen.

kleio

nummer 7/92
pagina's 4 en 5

Op militair gebied waren vooral de door Bulgarije gesteunde guerrilla-bewegingen IMRO (Internal Macedonian Revolutionary Organisation) en MEO (Macedonian External Organisation) actief. Aan Griekse zijde was er geen sprake van dergelijke organisaties, maar wel waren er diverse strijdgroepen, verwant aan de traditionele roversbenden in de streek, de kleftes.

IMRO en MEO werden beide door Bulgarije gesteund. De MEO wilde annexatie door Bulgarije, de IMRO streefde naar een eigen staat. Toch steunde Sofia ook deze organisatie, omdat zij ervan uitging dat een onafhankelijk Macedonië ten slotte wel op de een of andere wijze met Bulgarije zou samengaan.

De IMRO en MEO waren geen hechte bewegingen. Er was sprake van een voortdurende strijd over en weer en in eigen geleederten.

In de jaren 90 werden de guerrilla's van IMRO en MEO steeds actiever en in reactie daarop ook de Griekse strijders. De Turken stelden alles in het werk om de onrust te beteugelen, met matig succes. Het ruige bergland vormde een ideaal guerrillaterrein en bemoeilijkte de bewaking van de grenzen met Griekenland en Bulgarije, van waaruit de guerrilla's werden bevoorrad. Toch waren zij evenmin in staat tot het boeken van meer dan plaatselijke succesjes. Dat bleek bij de zogenaamde Ilinden (St. Elia)-opstand van augustus 1903. In korte tijd wisten eenheden van de IMRO de streek rond Bitola in handen te krijgen, maar toen internationale steun uitbleef, hadden de Turken weinig moeite het verzet te breken.

Door de Ilinden-opstand kwam de Macedonische Kwestie echter opnieuw in de internationale belangstelling te staan.

De Balkanoorlogen

Ondanks de interne onrust zag het er omstreeks 1900 niet naar uit dat het Osmaanse gezag binnen afzienbare tijd zou verdwijnen. Dit vooral omdat de grote mogendheden weinig belang hadden bij een verandering van de status quo. Toen echter na 1908 de nauwe samenwerking tussen Rusland en Oostenrijk-Hongarije om het machts evenwicht op de Balkan te handhaven ten einde kwam door de annexatie van Bosnië-Herzegovina door de Oostenrijkers, openden zich nieuwe perspectieven op een oplossing van de Macedonische Kwestie.

In 1912 kwam er een alliantie tussen Bulgarije en Servië tot stand, waarin enkele geheime clausules waren opgenomen over de op-

deling van Macedonië en Albanië. In hetzelfde jaar sloot Montenegro een bondgenootschap met Servië en Bulgarije. Griekenland en Bulgarije deden hetzelfde, overigens zonder afspraken over Macedonië.

De grote mogelijkheden van dat moment realiseerden zich te laat waartoe deze onderlinge verdragen konden leiden.⁶ Op 8 oktober 1912 openden Montenegrijse troepen de aanval op Turkije. De Eerste Balkanoorlog was een feit.

In snel tempo werd het Turkse leger, dat tegenover een overmacht stond en slecht was uitgerust, verslagen. Omdat de Bulgaren het tegen de Turkse hoofdmacht moesten opnemen, kregen zij niet de gelegenheid om grote delen van Macedonië in te nemen, zoals de Serven en de Grieken. Op 9 november trokken Griekse troepen onder kroonprins Constantijn als bevrijders Thessaloniki binnen. In mei erkende de Turken de territoriale aanwinsten van de Balkanstaten bij het Verdrag van Londen.⁷ Daarin werd ook bepaald dat Albanië onafhankelijk zou worden, tegen de zin van de bondgenoten, die vervolgens compensatie zochten in Macedonië.⁸

De Bulgaren zagen het grootste deel van de Macedonische koek aan zich voorbijgaan. In de roes van de overwinning werd Sofia overmoedig. In juni viel het Bulgaarse leger onverhoeds de Serven en Grieken aan. Ook Montenegrijse, Turkse en Roemeense troepen namen aan de Grieks-Servische kant aan deze Tweede Balkanoorlog deel. De Bulgaren werden vernietigend verslagen. De oorlog resulteerde in het Verdrag van Boekarest,

waarbij Griekenland Zuid Epiros en het Egeïsche deel van Macedonië verkreeg, Servië het noordelijke deel en Turkije het gebied rond Adrianopel, terwijl voor Bulgarije een klein stukje Macedonië in het noordoosten was weggelegd. Sofia verkreeg ook een deel van Thracië, rond het huidige Alexandroupolis. De Roemenen zagen hun aanspraak op Zuid Dubrudja gehonoreerd.

In de extreme heterogeniteit van het gebied kwam verandering in 1922, toen Griekenland en Bulgarije een uitwisselingsverdrag sloten, op grond waarvan de meeste Bulgaars sprekende inwoners van het Griekse deel naar Bulgarije trokken en omgekeerd de meeste Griekssprekenden zich in het zuiden vestigden. Ook trok een deel van de slavofone inwoners van het zuiden naar Servië, maar een aanzienlijk deel bleef achter. Een aantal van hen trok alsnog naar Joegoslavië aan het einde van de Griekse burgeroorlog in 1949. Momenteel woont er in Grieks Macedonië nog een kleine minderheid van enkele tienduizende slavofonen.

Na de Griekse-Turkse oorlog (1918-1923), kwam het ook tot een volkerenuitwisseling, waarbij 380.000 moslims gedwongen werden naar Turkije te vertrekken en ruim 1.100.000 Grieksorthodoxen naar Griekenland.⁹ Deze Kleinaziatische Grieken werden grotendeels gehuisvest in zuidelijk Macedonië, waardoor de homogeniteit van het gebied opnieuw toenam. De huidige bewoners zijn voor meer dan 90% Grieken, waardoor elke grond voor etnische aanspraken van buurstaten is weggevallen.

Noten

1. Zie: René Grémaux, 'De slag van Kosovo 1389 - 1989' in *Spiegel Historiael* jg.25 (1990) nr.5.
2. Douglas Dakin, *The Greek Struggle in Macedonia 1897-1913* (Thessaloniki 1966) p. 5.
3. Dakin, p. 17.
4. Evangelos Kofos, *The Macedonian Question, the politics of mutation* (Thessaloniki 1987) p. 35.
5. Barbara Jelavich, *History of the Balkans*, vol. 2. (Cambridge 1991) p. 7.
6. Jelavich, p. 97.
7. Richard Clogg, *A short history of Modern Greece* (Cambridge 1987) p. 103.
8. Jelavich, p. 99.
9. Clogg, p. 121.

Pavlos Melas, één van de bekendste voorvechters van de Griekse belangen in Macedonië.

Van Noord-Brabant naar Noord-Amerika

Henk van Stekelenburg

Miljoenen mensen hebben in Amerika een nieuw bestaan gevonden. Over een paar duizend van hen gaat dit artikel, mensen die in de vorige eeuw vertrokken van het Brabantse platteland. Wat waren hun drijfveren? Waar kwamen zij terecht en hoe is het hun vergaan?

Deze vragen komen hierna beknopt aan de orde.

Henk van Stekelenburg, oud-geschiedenisleraar, is in 1991 gepromoveerd op het onderwerp *Landverhuizing als regionaal verschijnsel, van Noord-Brabant naar Noord-Amerika 1820-1880*. Het boek is verschenen als deel 87 in de reeks Bijdragen tot de Geschiedenis van het Zuiden van Nederland.

Drie broers Van der Heij uit het Brabantse dorp Zeeland. Van links naar rechts (met het jaar van emigratie) Martinus (1865), Antonius (1857) en Hendrikus (1866)

kleio

nummer 7/92
pagina's 6 en 7

In de jaren veertig en vijftig van de vorige eeuw kreeg de stroom van emigranten vanuit Europa naar de Verenigde Staten een ongekende omvang. Vooral de massale Ierse landverhuizing, begonnen tijdens de 'Hungry Forties', heeft het beeld bepaald: hongerige, vaak zieke (cholera!) en in vossen geklede paupers schepten zich in Liverpool in om

onder onmenselijke omstandigheden vervoerd te worden naar het land waar iedereen recht had op gelijke behandeling, vrijheid en geluk. Tijdens de oversteek stierf nog één van de zes passagiers.

Vele Ieren hadden geen geld om verder te reizen en hoopten zich op in de steden aan de Amerikaanse oostkust, maar anderen

vonden werk bij de aanleg van wegen, kanalen en spoorwegen in het Midden Westen.

In dezelfde tijd dat zich enkele miljoenen Ieren en Britten naar Amerika begaven kwamen er meer dan één miljoen emigranten uit de Duitse landen, voor een deel gevluchte en in Amerika gevreesde radicale aanhangers van de revoluties van 1848 en 1849. De Duitse emigratie richtte zich vooral op het Midden Westen en werd het voorbeeld voor kleine groepjes Nederlanders, aanvankelijk (rond 1844) nog vertrekkend vanuit Drente en de Achterhoek, het grensgebied met Duitsland.

Toen echter in de jaren 1846 en 1847 meer dan 7.000 Nederlanders vertrokken, al of niet aangemoedigd door enkele afgescheiden dominees en hun landverhuizingsverenigingen, werd de Nederlandse regering daarvoor verantwoordelijk gesteld. Volgens de liberale, gereformeerde en rooms-katholieke oppositiepers was dit massale vertrek immers niet alleen een gevolg van de hoge voedselprijzen door misoogsten, maar ook van jarenlang wanbeleid: protectionisme, accijnzen op eerste levensmiddelen, andere hoge belastingen en feodale voorrechten als tiendheffing, onvrijheid en onderdrukking van kerkgenootschappen en confessioneel onderwijs.

De minister van binnenlandse zaken gebood de gemeenten met terugwerkende kracht jaarlijks nauwkeurige opgave te doen van landverhuizende ingezetenen aan de provinciale griffie, die de Staten van Landverhuizingen op verzamelstaten verwerkte.

Het is een gelukkige omstandigheid dat die naar het departement van binnenlandse zaken gestuurde verzamelstaten in het Algemeen Rijksarchief bewaard zijn gebleven. De namen en bijzonderheden als geslacht, beroep, leeftijd, godsdienst, welstands- en belastingklasse, eventueel meereizende echtgenote en kinderen, plaats van bestemming en vermoedelijke reden van vertrek per gemeente zijn daarom jaar voor jaar nu nog na te gaan. Deze lijsten van 21.800 families en alleenstaande personen, met vrouwen, kinderen en dienstboden rond 57.000 personen die tot rond 1880 vertrokken zijn (de latere lijsten zijn vernietigd) geven een representatief beeld van de verdeling der landverhuizers. Een vergelijking met scheepspassagierslijsten doet nog enkele tienduizenden niet-geregistreerde emigranten vermoeden, maar voor Noord-Brabant bleek slechts ongeveer tien procent der landverhuizers niet in de landverhuizingslijsten voor te komen.

Deze lijsten maken duidelijk dat de emigratie zich niet gelijkmatig verspreid over het land

voordeed, maar dat er plaatsen en streken uitsprongen. De landverhuizing bleek voornamelijk een beweging van het platteland, van boeren, landarbeiders en ambachtslieden. De meesten vertrokken in gezins- en familieverband. De invloed van eerder vertrokken familieleden deed een omvangrijke ketting- of volgmigratie ontstaan.

Gereformeerden waren in verhouding met hun aanhang in Nederland oververtegenwoordigd, maar er vertrokken nog altijd aanzienlijk meer hervormden dan gereformeerden; het aandeel der rooms-katholieken was twintig procent. Opvallend is ook dat de bestemming vaak dezelfde was: voor de gereformeerden het gebied der afgescheiden kolonies in Michigan en Iowa. Voor de katholieken de steden van het Midden Westen en het gebied van de Fox River in Wisconsin.

Brabantse landverhuizers

Uit Noord-Brabant kwamen, in verhouding tot bijvoorbeeld Zeeland, Groningen, Friesland en Gelderland, maar weinig landverhuizers; niet meer dan rond 3.300 in de genoemde periode.

Op zich is dat relatief kleine aantal bevreemdend omdat armoede door bevolkingsdruk, kwijnende huisindustrie en tekort aan mogelijkheden voor ontginning op de arme zandgronden juist een grotere deelname zou doen verwachten.

Oude verklaringen als "Roomsche lautheid" tegenover "Calvinistische drift" bij de stichting van kolonies of de geringe geneigdheid van rooms-katholieken in het algemeen om hun woonsteden te verlaten, voldoen niet. Temeer omdat ook uit het goed-Calvinistische Land van Heusden en Altena bijvoorbeeld slechts weinigen vóór 1880 vertrokken.

Opvallend was dat van de 185 gemeenten in de provincie er 73 niet voorkwamen in de lijsten en 54 minder dan tien landverhuizers in de gehele periode telden. De overige plaatsen lagen geconcentreerd rond de Peel, in de Kempen en in Noordwest-Brabant.

Gedetailleerd onderzoek in bevolkingsregisters en in notariële archieven werd gedaan in de gemeenten met vijftig of meer landverhuizers, te weten in Oost-Brabant (in volgorde van deelnemersaantal) Uden, Boekel, Oploo, Beugen, Zeeland, St. Oedenrode, Oss, Gemert, Mill, Nistelrode, Berlicum, Sambeek, Maashees en Nuenen; in Noordwest-Brabant Klundert en Zevenbergen; in de Kempen Oirschot en Vessem.

Behalve de niet-verhalende bronnen werden

de bekende en onbekende verhalende bronnen geraadpleegd, zoals kranteberichten, oproepen tot landverhuizing, advertenties van agenten, brieven en een manuscript van een missionaris die een schip met Oostbrabanders had begeleid en een kolonie in Wisconsin met hen had gesticht.

Ook enkele familiegeschiedenissen gaven interessante informatie, vooral over de verdere gang van zaken in Amerika.

Het verhaal

Pas in 1847 krijgt de Brabantse emigratie enige omvang door enerzijds de trek onder leiding van de afgescheiden dominee Albertus C. van Raalte naar Michigan en anderzijds de mislukte rooms-katholieke kolonisatiepoging van de Nijmeegse advocaat Christiaan Verwayen.

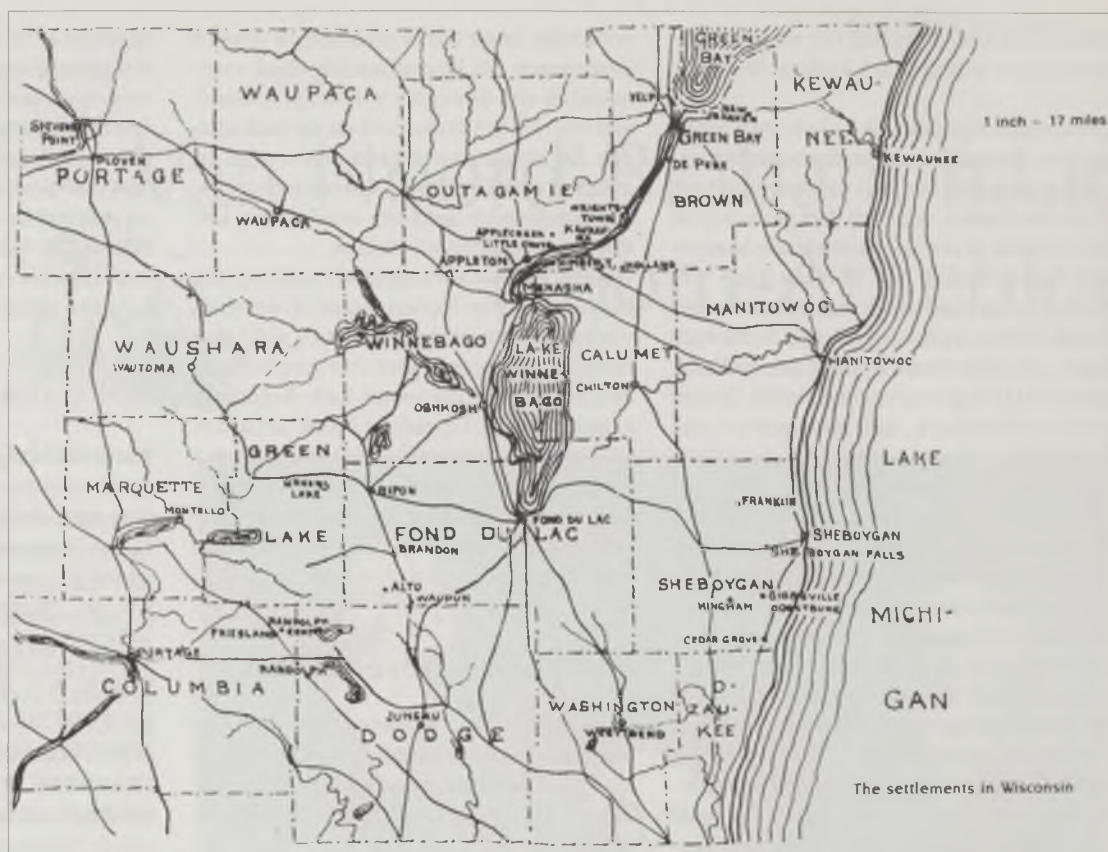
Verwayen's onderneming werd eerder in de katholieke en liberale pers wel voorgesteld als een gevolg van onderdrukking der katholieken, maar zelfs het strijdbare dagblad *De Tijd* maakte in februari 1847 daarvan geen melding meer in het verslag van het vertrek van de Nijmeegse Waalkade. Onder de dui-zenden die de landverhuizers uitgeleide deden hoorde men volgens de verslaggever 'gesprekken, waarin het plan werd goedgekeurd en, bij bittere klagten over den achteruitgang van het volksbestaan, den lust geuit werd om het zinkend vaderland te ontvlugten'.

Verwayen en zijn Nijmeegse commissieleden hadden aangekondigd, dat er een nieuwe onderneming zou volgen, maar een tweede poging bleef uit. Het is waarschijnlijk dat een aantal bewoners van plaatsen rond de Peel wachtten op een gunstige gelegenheid en die kwam onverwacht uit Amerika.

De pater Dominicaan Theodorus van den Broek was in 1832 naar Amerika vertrokken om te missioneren. Uiteindelijk vestigde hij zich in Little Chute in de Fox River Valley in Wisconsin en bediende hij vandaaruit een twintigtal missieposten in de wijde omgeving. Door allerlei tegenvallers geplaagd vertrok hij in 1847 naar zijn geboorteplaats Amsterdam om daar een erfenis op te halen. De zaakwaarnemer was echter (met het geld) met de noorderzon verdwenen. In overleg met Amsterdamse vrienden richtte Van den Broek zich tot de Nederlandse katholieken om geldelijke steun en propageerde hij, onder andere door middel van een brochure, het stichten van een kolonie in Little Chute. Toevallig werd die brochure in het dorpje Zeeland gelezen. Na overleg met de pastoor en het inwinnen van nadere informatie, werden daar en in de omgeving door Cornelis

Kaart van een deel van Wisconsin met de Fox River Valley en daarin o.a. de plaatsen Green Bay, De Pere, Little Chute en Holland.
Uit Jacob van Hinte, *Netherlanders in America*.
Repr. Aad Leget.

van de Heij een kleine tweehonderd gegadigden gevonden. Cornelis bracht persoonlijk hun passagekosten, 9.000 gulden, naar pater Van den Broek in Amsterdam.

De reis was een hele onderneming. Van den Broek had drie schepen gehuurd die in maart 1848 uit Rotterdam vertrokken, respectievelijk naar Boston, Philadelphia en New York, waar zij pas zes à zeven weken later aankwamen.

De landverhuizers betaalden 56 gulden voor de zeereis, maar moesten wel nog voor ongeveer 40 gulden proviand meenemen, dat door de kapitein werd gedistribueerd. Voor de landreis in Amerika moest men nog eens op 100 gulden rekenen. En natuurlijk waren er de eerste tijd van het verblijf aanloopkosten. Het is duidelijk dat de armsten geen kans hadden om te emigreren en de iets minder armen eerst aan de Amerikaanse kust wat moesten zien te verdienen en soms pas jaren later verder konden trekken.

Waren de plaatsen van aankomst van deze drie schepen verschillend, de reis in Amerika leidde langs dezelfde route: vanaf Albany via Buffalo over het Eriemeer, het Huronmeer en het Michiganmeer naar Green Bay en dan verder over de Fox River, dus grotendeels over het water. Deze reizen duurden respectievelijk 17, 26 en 31 dagen.

Bij aankomst in mei en juni 1848 in Little Chute in Wisconsin, de standplaats van pater Van den Broek, was de teleurstelling groot: de grond was wel goedkoop, maar de goedkoopste grond moest nog helemaal worden ontbost. Een kleine groep Brabanders scheidde zich af en stichtte de woudkolonie Franciscus Bosch, nu Holland geheten.

De dominicaan Theodorus van den Broek (1784-1851).

kleio

nummer 7/92
pagina's 8 en 9

Na de moeilijke eerste tijd verbeterden de vooruitzichten: er kwam werk bij de kanalisatie van de Fox River, de wegen werden beter en telegraaf werd aangelegd. Men kan begrijpen dat de achterblijvers in de Oost-Brabantse dorpen zich op de hoogte hielden en er volgden, telkens met onderbreking van één of twee jaren, nog enkele groepen.

Verwantschap en nabuurschap blijken de voornaamste redenen te zijn geweest voor de latere emigranten uit Noord-Brabant en Limburg, die zich tot na de Tweede Wereldoorlog in Wisconsin bleven vestigen. Want daar was in het gebied van de Fox River een rooms-katholieke subcultuur ontstaan, waardoor zij toch iets van een vertrouwde omgeving in het vreemde Amerika konden terugvinden.

Als overgang naar verdere assimilatie is die steun van soortgenoten voor alle immigranten in Amerika van zeer grote betekenis geweest. Door steeds weer nieuwe immigratie

daar zeker ja op antwoorden. Maar niet allen behielden hun beroep. Door de industriële ontwikkeling van de streek rond de Fox River (vooral papierindustrie) kwamen velen in de fabrieken terecht. De meisjes gingen veelal vroeg trouwen, na als dienstbode te hebben gewerkt. Huwelijken van katholieke Nederlandse immigranten en hun nakomelingen met andere nieuwe katholieke Amerikanen, vooral Duitse en Vlaamse, kwamen relatief veel voor. De assimilatie werd daardoor bevorderd.

De agrarische bedrijvigheid veranderde ook grondig: van gemengd bedrijf naar uitsluitend veeteelt (Wisconsin heet nog de 'dairy-state').

Enkele families trokken gezamenlijk in de jaren 1870 naar het Verre Westen en vestigden zich in Oregon.

Begraafplaats in Little Chute

vond de Amerikanisering slechts geleidelijk plaats. Pas na het katalyserende patriotisme tijdens de Eerste Wereldoorlog en de daarop volgende strikte beperking van de immigratie in de jaren twintig is de Amerikanisering versneld. Een teken daarvan is het verdwijnen van Nederlandstalige kranten.

Opvallend is de grote invloed van de Amerikaanse conjunctuur op de Nederlandse en Noord-Brabantse emigratiebeweging. Zowel de depressies van 1857 als van 1873 hadden scherpe daling van de landverhuizing tot gevolg. Een bewijs dat men goed geïnformeerd was en niet over één nacht ijs ging.

Vraagt men of het hoofddoel: "verbetering van het bestaan", is bereikt, dan kan men

Conclusies

De belangrijkste prikkel voor mijn onderzoek was na te gaan hoe betrouwbaar de steeds weer opdoemende algemene verklaringen van het verschijnsel emigratie zijn. Als armoede, bevolkingsdruk, aardappelziekte, verval van de proto-industrie, vertraging in het ontstaan van een moderne industrie om maar niet te spreken van politieke en kerkelijke onvrijheid ten grondslag hebben gelegen aan de landverhuizing, waarom zijn er dan niet méér mensen vertrokken en waarom bleef de emigratie van enige omvang beperkt tot maar enkele streken en plaatsen?

De in de brieven gegeven verantwoordingen maken niet zelden een clichématige indruk. Legendevorming vindt overal plaats. Ook de

overtuigde thuisblijvers luisterden gretig naar de verhalen van mislukkingen om hun vooroordelen bevestigd te zien. Want er was in Nederland beslist geen mild emigratieklimaat (in tegenstelling tot bijvoorbeeld de jaren vijftig van onze eeuw).

Waarom kwam men niettemin hier en daar, gedurende langere of kortere tijd, tot de ingrijpende keuze van landverhuizing, terwijl toch vóór 1880 wel meer dan men algemeen denkt van woonplaats gewisseld werd, maar slechts zelden over een afstand van meer dan drie uur gaans van de oorspronkelijke?

Ter verklaring daarvan moet men niet alleen kijken naar mogelijke emigratiemotieven, maar vooral naar het emigratie-aanbod. Daar waar, door min of meer toevallige omstandigheden, mensen in familie- en buurtschapsverband waren vertrokken naar gebieden waar zij zich dicht bij elkaar vestigden, waren voor eventuele nakomers de drempels minder hoog.

Van belang was ook de sociale controle, niet zozeer van de wereldlijke overheid (waartegen men zich zowel in gereformeerde als in rooms-katholieke kringen in Noord-Brabant had leren verzetten), maar van de eigen geestelijke leiders. Waar de pastoor of predikant zich duidelijk tegen landverhuizing uitsprak zullen er niet velen de landverhuizing hebben gewaagd. Waar echter de eigen kerkelijke omgeving meewerkte waagde een aantal de overtocht.

De latere emigranten konden erop vertrouwen dat zij een groot deel van hun cultuur in Amerika onder hun eerder vertrokken streek- en geloofsgenoten zouden terugvinden.

Voor de pioniers onder de landverhuizers gold dat nog niet. Daarom vertrokken zij het liefst in groepsverband en onder in hun ogen vertrouwde leiding. De reputatie van die leiding werd hevig op de proef gesteld in de moeilijke beginjaren. Maar er was geen weg terug en de meesten boekten uiteindelijk vooruitgang.

In 1906 ontmoette de uit Gemert afkomstige Norbertijn Gerlacus van den Elsen (stichter van de Noordbrabantsche Christelijke Boerenbond) op zijn reis in Amerika menige oud-dorpsgenoot en hij schreef:

"Met veel plezier spreken ze nog over de kennissen in het 'oude land', maar voor geen geld ter wereld gingen zij terug. Gewoonlijk noemen zij het 'oudland', een wever van Gemert, die 90 jaar oud is en hier van zijn renten leeft, noemde het 'arm land' "

Bemiddelaar tussen historiografie en maatschappij

Antoon de Baets

Het hierna volgende artikel is het verslag van een uitgebreid onderzoek naar geschiedenismethoden in Vlaanderen als vorm van historische popularisatie. Dr. A. de Baets streefde ernaar een aantal grote lijnen duidelijk te maken, waardoor het beter mogelijk wordt de inhoud te wegen van een specifiek schoolboek. Vragen als 'In hoeverre bepaalt de auteur de inhoud van zijn boek, weerspiegeld het leerboek de maatschappij en komt dat dan door 'krachten' van buiten of door de standplaatsgebondenheid van de schrijvers?' komen in dit kader tevens aan de orde. Voor zover bekend is een dergelijk onderzoek naar methodenschrijvers hier nooit gehouden. Een aantal van de onderzoeksresultaten van dr de Baets is zeker ook in de Nederlandse situatie interessant.

Historische popularisatie kan men omschrijven als het toegankelijk maken van historiografie voor een breed, niet historisch geschoold publiek. Dit publiek kan uit volwassenen bestaan, uit jongeren of uit beide. Het populair-wetenschappelijke werk kan tot de fictie of de non-fictie behoren. De auteur van het werk kan een historicus zijn of een niet-historicus. Beiden kunnen ook samenwerken. In elk geval gaat het bij historische popularisatie om een brede sector die zich halfweg tussen de wetenschappelijke kennis van de historicus en de sociale kennis van de bevolking bevindt. Tot die sector kunnen onder andere gerekend worden geschiedenisleerboeken, historische magazines, historische romans, histostrips, historische radio- en televisie-uitzendingen, historische films en historische passages uit reisgidsen en uit algemene encyclopedieën.

Geschiedenisleerboeken bekleden ongetwijfeld een prominente plaats binnen die sector. Nu zijn geschiedenisleerboeken als genre heel vaak onderzocht en wel vanuit twee perspectieven: de historische didactiek ('zijn ze geschikt voor een bepaald leerlingenpubliek') en de historiografie ('stemt hun inhoud overeen met de wetenschappelijke stand van zaken'). Tot nu toe werden leerboeken echter vrij zelden bestudeerd als een vorm van historische popularisatie.¹ Deze bijdrage wil enkele aanzetten in die richting geven.

Drie vragen worden over de geschiedenisleerboekauteurs gesteld: wie zijn ze, wat lezen ze en wie of wat vertegenwoordigen ze? De eerste twee vragen worden beantwoord aan de hand van de resultaten van een empirisch onderzoek naar het profiel van auteurs van (Vlaamse) geschiedenisleerboeken. Over de laatste vraag bestaan sterke meningsverschillen juist omdat zij empirisch moeilijk na te trekken valt en beantwoord wordt met argumenten over de mate waarin maatschappelijke invloeden op het leerboek en zijn samenstellers werkzaam zijn. Precies in deze discussie wordt de complexiteit van de historische popularisatie als terrein van bemiddeling tussen historiografie en maatschappij zichtbaar.

Biografisch profiel

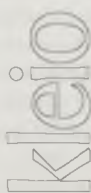
Het onderzoek

De volgende biografische analyse is gebaseerd op de curricula vitae van de 33 belangrijkste auteurs van geschiedenisleerboeken uit Vlaanderen. De procedure die tot de selectie van deze 33 auteurs en reeksleiders voerde, wordt in het Aanhangsel verantwoord.² Slechts daar zijn ook hun namen terug te vinden. Onze aanpak is bewust semi-anoniem. Het is niet de bedoeling individualiserend te werken en de petite histoire van een aantal bestseller-auteurs, te schilderen, maar om een collectief beeld van deze bemiddelaars van de historische kennis te krijgen.

De tabel hiernaast vat de resultaten samen, gerangschikt volgens het onderwijsniveau waarop auteurs en reeksleiders zich richten (LO/SO).³

Laten we stapsgewijs het tableau afdalen.

Als we de leerboekenproductie over de periode 1945-1984 bekijken (A), blijkt dat een auteur in het LO (lager onderwijs) gemiddeld meer leerboeken op zijn naam (6,9) heeft dan zijn collega uit het SO (secundair onderwijs) (4,2). Bij reeksleiders is het omgekeerde waar: een reeksleider superviseerde

Biografische analyse van de belangrijkste auteurs en reeksleiders

Biografisch item	Auteurs		Reeksleiders	
	LO	SO	LO	SO
Totaal aantal personen: 33	8	13	4	8
A Sexe				
1 Mannelijk	8	10	4	8
2 Vrouwelijk	-	3	-	-
B Leerboekenproductie (1945 - 1984)				
1 Gemiddeld aantal geschiedenisleerboeken per auteur	6.9	4.2	7.3	10.0
2 Gemiddeld aantal geschiedenisleerboeken per reeksleider				
3 Aantal reeksleiders dat <i>voordien</i> auteur was			1	4
4 Aantal reeksleiders dat <i>altijd tegelijk</i> auteur is			4	1
5 Aantal reeksleiders dat <i>soms/vaak tegelijk</i> auteur is			-	5
6 Aantal reeksleiders dat <i>nooit tegelijk</i> auteur is			-	2
7 Aantal auteurs/reeksleiders met leerboeken voor andere vakken		2	3	1
C Opleiding				
1 Lager of secundair onderwijs	1	-	-	-
2 Onderwijzer	4	1	2	-
3 Regent	2	3	-	-
4 Licentiaat (doctorandus)	1	7	2	4
5 Doctor	-	2	-	4
D Gemiddelde referentieleeftijd	39	37	42	47
E Beroep op de referentieleeftijd				
(Tussen haakjes het latere beroep, indien gekend en veranderd)				
1 Onderwijzer	2	-	-	-
2 Leraar lager secundair onderwijs	2	3	-	-
3 Leraar hoger secundair onderwijs	-	8	-	2
4 Schooldirecteur	1	-	-	-
(Toekomstig schooldirecteur)	(-)	(2)	(-)	(1)
5 Inspecteur	1	-	2	2
(Toekomstig inspecteur)	(2)	(2)	(-)	(-)
6 Docent hoger onderwijs buiten de universiteit	-	2	2	3
(Toekomstig docent hoger onderwijs buiten de universiteit)	(-)	(-)	(1)	(-)
7 Hoogleraar	-	-	-	3
(Toekomstig hoogleraar)	(-)	(2)	(-)	(-)
8 Beroep buiten het onderwijs	2	1	-	-
(Toekomstig beroep buiten het onderwijs)	(-)	(1)	(-)	(-)
F Productie behalve leerboeken				
1 Als jeugdauteur	2	-	2	-
2 Als redacteur v. hist. tijdschriften/reeksen voor de jeugd	1	1	2	1
3 Als redacteur v. hist.-didactische tijdschriften vr. leraren	-	2	-	6
4 Als medewerker aan encyclopedieën etc.	-	-	-	2
G Functies				
1 Recensent verbeteringsraad	1	1	-	4
2 Lid leerplancommissie	-	2	3	4
3 Uitgeverijredacteur	2	-	-	-
4 Stichter/voorzitter v.e. vereniging voor geschiedenisleraren	-	1	-	2

Bron: samengesteld op basis van biografisch materiaal in: A. de Baets, *Auteurs van leerboeken geschiedenis voor lager en secundair onderwijs in Vlaanderen, 1945 - 1984: biografisch register* (Gent 1986).

Noot: de biografieën bevatten onvermijdelijk veel lacunes; vooral de datering van menig biografisch item was problematisch.

in het SO gemiddeld tien leerboeken, in het LO 7.3. Dit was te verwachten: de reeksen in het SO tellen meestal meer eenheden dan die uit het LO.

Merkwaardig is dat slechts vijf van de twaalf reeksleiders auteur zijn geweest vóór ze een reeks gingen leiden: uitgeverijen die reeksleiders recruterende, stellen ervaring als leerboek-auteur dus kennelijk niet als voorwaarde.⁴ Daartegenover staat dan toch dat tien van de twaalf reeksleiders co-auteurs waren van leerboeken uit 'hun' reeks. Een groot deel van de reeksleiders doet pas dan voor de eerste keer ervaring als leerboek-auteur op. Eveneens blijkt nog dat schrijvers in het LO veelzijdiger zijn, anders gezegd, iets meer dan in het SO leerboeken voor andere vakken hadden gemaakt (vijf tegen drie). Bij die andere vakken staat Nederlands voorop (voor zes schrijvers uit LO en SO), gevolgd door zeven andere vakken: aardrijkskunde, kunstgeschiedenis, wereldoriëntatie, sociale vorming en zelfs verkeer, rekenen en natuurkennis.⁵

Als we overstappen van de leerboeken naar de schrijvers zelf, is allereerst te melden dat de verhouding man-vrouw zeer onevenwichtig is (B). Vrouwen vormen een kleine minderheid onder de auteurs en komen in de functie van reeksleider zelfs helemaal niet voor.

Als indicator voor de opleiding van de auteurs en reeksleiders kozen we hun hoogste diploma voor dagonderwijs (C). Ook hier tekent zich een duidelijk en verwacht patroon af: het opleidingsniveau ligt hoger in het SO dan in het LO, maar daar is het opleidingspatroon gevarieerder. Het niveau ligt ook hoger voor reeksleiders dan voor auteurs. De licentiaten (doctorandi) uit het LO hebben pedagogiek gestudeerd, die uit het SO geschiedenis. Het algemeen-pedagogisch aspect weegt bij auteurs in het LO dus zwaarder door dan het vakspecifieke. Dit verklaart waarom ze meer leerboeken voor verschillende vakken schrijven. De licentiaten studeerden meer af aan de universiteit van Leuven dan aan die van Gent, en de regenten en onderwijzers kwamen ongeveer even vaak uit het pedagogisch hoger onderwijs van het vrije (katholieke) onderwijs als van het rijksonderwijs.⁶

Cruciaal in de biografie van de schrijvers is het tijdstip waarop zij het manuscript van hun leerboek schrijven. Gezien de relatief korte produktietijd (zie verder) is dat (ongeveer) het jaar van de eerste uitgave ervan. Hun leeftijd op dat moment noemen we de referentieleeftijd (D). Gemiddeld zijn auteurs, zo blijkt, late dertigers en reeksleiders

veertigers op het moment van de eerste uitgave van hun leerboek(en). Auteurs en reeksleiders wagen zich dus pas aan het schrijven van leerboeken na vele jaren beroepservaring. De leeftijds kloof tussen auteurs en reeksleiders blijkt erg klein in het LO maar is duidelijk aanwezig in het SO.⁷

Voor de categorie 'beroep' (E) werden twee sporen gevolgd: de identificatie van het beroep op de referentieleeftijd en de identificatie van het beroep op latere leeftijd (indien het bekend en veranderd was).⁸ Het verschil tussen beide gunt ons een blik op de loopbaan van de 33 personen en de professionele mobiliteit sinds het publiceren van hun boek. Bij deze analyse van het beroep past een voorbehoud: het gaat niet om doorsnee-auteurs maar om de topauteurs en die groep is precies op punten zoals professionele mobiliteit niet representatief voor de hele auteursstal.

Eén vaststelling dringt zich onmiddellijk op: de professionele leerboekschrijver bestaat niet. Leerboekschrijven is een 'bijberoep': 90% van de schrijvers (dertig van de 33, waaronder alle reeksleiders) werkt binnen een of andere geleding van het onderwijs en slechts één persoon (misschien twee) verliet het onderwijs op latere leeftijd. Dit hoge percentage is logisch want de school is tenslotte toch een kennisverspreidend milieu bij uitstek en de leraar bijgevolg een professionele bemiddelaar in die verspreiding.

Een open vraag is of auteurschap enige correlatie biedt met toekomstig directeurschap (twee gevallen in het SO) of met toekomstig inspecteurschap (vier gevallen).⁹ Beide functies hoeven beslist niet buiten de aspiraties van een energiek auteur te liggen. De band tussen auteurschap en academische loopbaan ligt daarentegen al wat verder weg van de waarschijnlijke ambitie van een auteur: slechts twee van hen zijn later aan de universiteit gaan werken (één als geassocieerd hoogleraar aan de UFSIA (Antwerpen), één als lector geschiedenisdidactiek en -methodiek aan de KU Leuven). Verder is duidelijk dat reeksleiders hogere functies bekleden dan auteurs: het gaat dikwijls om inspecteurs, docenten in het pedagogisch hoger onderwijs of hoogleraren. Geen enkel auteur, maar wel drie SO-reeksleiders zitten midden in de academische wereld - de voornaamste producent van historiografisch werk. Reeksleiders blijken echter veel minder mobiel dan auteurs, mogelijk omdat zij rond de tijd van hun reeksleiderschap al op een piek in hun loopbaan zijn aanbeland.

Sommige leerboekauteurs zijn ook bedreven

in het produceren van ander materiaal voor de jeugd of voor geschiedenisleraren (F). Onder wat we hun 'productie behalve leerboeken' noemen is zelfs de fictie goed vertegenwoordigd. Dat geldt nog sterker voor reeksleiders. In het LO zijn vier van de twaalf leerboekschrijvers ook en terzelfdertijd jeugdauteurs - en bepaald niet zonder klasse.¹⁰ En niet minder dan zes (van de acht) SO-reeksleiders waren betrokken bij de oprichting van zes van de acht historisch-didactische tijdschriften die in Vlaanderen bestaan (hebben).¹¹ Op het terrein van het populariseren van geschiedenis voor jongeren zal men dus vaak dezelfde personen aantreffen.

Een echt verband tussen enerzijds popularisatie voor jongeren (deelname aan leerboeken, historische jeugdreksen, schoolradio en -televisie etcetera) en anderzijds popularisatie voor volwassenen (deelname aan encyclopedieën, populaire historische reeksen, diaries) is daarentegen niet meteen waarneembaar. Geldt dit voor gedrukt werk, het is des te sterker voor de audio-visuele sector: geen van de 33 personen was verbonden met radio-, televisie- of filmwerk (uitgezonderd schooluitzendingen dus).¹²

Bekijken we ten slotte de functies die de 33 schrijvers naast hun beroep en auteurschap bekleedden (G).¹³

Twee auteurs en vier reeksleiders (zes op 33 of 18.2%) waren recensent van een verbeteringsraad: dit is ongeveer één op vijf, een verhouding die wordt bevestigd door andere testen.¹⁴ Belangrijker is het sterke verband tussen reeksleiders en leden van leerplancommissies (zeven op twaalf reeksleiders).¹⁵ Die leerplancommissies zijn zeer gevarieerd samengesteld. Tot hun leden behoren inspecteurs, directeurs, actieve leraren, docenten pedagogisch hoger onderwijs, hoogleraren, ambtenaren van de inrichtende macht etcetera. Blijkens de beroepsdoorlichting hierboven zijn dat grotendeels milieus waaruit ook reeksleiders worden gerecruteerd.¹⁶

De twee resterende functies (uitgeverijredacteur en stichter/voorzitter van een vereniging voor geschiedenisleraren) worden natuurlijk eerder uitzonderlijk bekleed door auteurs of reeksleiders, maar de connectie is toch weer niet zó ver gezocht. Eén LO-auteur had zijn hele loopbaan al als redacteur (de persoon die in de uitgeverij leerboekmanuscripten bewerkt) gefungeerd, een ander was jarenlang directeur en schoolboekverantwoordelijke van een uitgeverij. Wat de andere functie betreft: het is niet vreemd dat auteurs en reeksleiders - vaak actieve leraren en inspecteurs - betrokken zijn bij de oprichting en het bestuur van verenigingen voor geschiedenisleraren.

Bevindingen

Uit de biografieën komt een actieve groep mensen te voorschijn, misschien een elite, die vele sleutels van het geschiedenisonderwijs in Vlaanderen in handen heeft. Van de auteurs komt 90% uit het onderwijs en auteurschap kan de eerste stap van een opwaartse leraarsloopbaan zijn. Geen verplichte stap wel te verstaan: redacteurschap van een historisch-didactisch tijdschrift zou bijvoorbeeld een ander toegangsticket tot die elite kunnen zijn. Duidelijk blijkt evenwel dat die groep functies en taken cumuleert en gehiërarchiseerd is. Reeksleiders zijn vaker dan auteurs lid van leerplancommissies, verbeteringsraden, tijdschriftredacties - functies die vérstrekkende invloed op inhoud en vorm van het geschiedenisonderwijs hebben.

Dit alles geldt meer voor het SO dan voor het LO, waar het schrijverschap niet zo vakspecifiek is gericht.

De doorlichting van de opleiding en het beroep van de 33 geportretteerde personen laat een algemene omschrijving van hun sociale profiel toe. De auteurs behoren socioprofessioneel gezien tot de bemiddelde midden-groepen, de reeksleiders bevinden zich ergens tussen de middengroepen en de sociale toplagen. Auteurs wier leerboeken zich tot leerlingen van technisch of beroepsonderwijs richten, maken hierop geen uitzondering: het is dus daar dat de sociale positie van de auteur het scherpst verschilt van de sociale afkomst van zijn publiek (vele leerlingen zijn er arbeiderskinderen).

Bovenstaande biografische analyse is slechts een aanzet. Het aantal onderzochte personen en het aantal biografische items zouden moeten worden vergroot. Kennis vergaren over de politieke, religieuze of ideologische gezindheid van de auteurs of over hun economische status kan alleen maar als de curriculumgegevens aangevuld worden door middel van interviews. Ook nu waren er weliswaar tal van indicaties over de politieke kleur van sommige auteurs (we botsten op vrijwel alle kleuren van de politieke regenboog) maar te weinig om op door te gaan. Relaties tussen één of meer van de volgende factoren: afstudeerinstelling, onderwijsnet waarin men lesgeeft, onderwijsnet waarin het leerboek wordt gebruikt, partijlidmaatschap en overtuigingen die men in leerboeken neerzet, die relaties moeten zeer omzichtig worden aangepakt maar zijn ongetwijfeld lonend voor verder onderzoek.

De historiografische inspiratie van de auteur

De bronnen

De werken die de auteurs gebruiken om hun leerboek te redigeren, bieden een aanwijzing voor de intellectuele invloeden die op hen werkzaam waren.

Literatuur- en bronvermeldingen zijn helaas in de meeste leerboeken erg schaars. Weinig leerboeken of lerarenhandleidingen bevatten een literatuurlijst en waar dat wel het geval is, is ze nu eens bestemd voor de leraar, dan weer voor de leerling, nu eens als rechtvaardigend overzicht van gebruikte werken, dan weer als een lijst van aanbevolen of aanvullende lectuur. Daarnaast vindt men in de meeste leerboeken literatuursporen terug in voorwoorden, mogelijke voetnoten, onderschriften bij beeld- of woordmateriaal of bij citaten.

Het is niet mogelijk om alle of zelfs maar de voornaamste geciteerde werken uit de 47 onderzochte leerboeken op hun merites te schatten: zeer vele zijn ons maar vaag bekend, andere helemaal niet.¹⁷ Een ruim deel van de verwijzingen, vooral die welke uitgesmeerd zijn over voetnoten, citaten of onderschriften, is echter niet essentieel om de inspiratie van de auteur te achterhalen.

Een groter probleem duikt op als men de vermelde of aanbevolen werken van de gebruikte moet scheiden, en uit de gebruikte op hun beurt de essentiële moet lichten. De kans bestaat immers dat de literatuurlijst geflatteerd is (bijvoorbeeld door het toevoegen van recente maar niet geconsulteerde werken om de actualiteitswaarde van het leerboek te verhogen). Bovendien rijst de prangende vraag of de meest gebruikte werken wel zijn vermeld. We denken dan niet zozeer aan historiografische werken als wel aan twee andere types, namelijk leerboeken en collegedictaten. Openhartigheid daarover kan psychologische weerstand bij de auteur oproepen. Men komt ze derhalve niet zo vaak tegen in literatuurlijsten van leerboeken.

Toch kan men zich maar moeilijk voorstellen dat er ook maar één leerboekauteur is die niet een leerboek, dat aanverwant is aan hetgeen hij wil schrijven, ter hand heeft genomen en eventueel als voorbeeld heeft gebruikt. Ze zijn immers handig: in het Nederlands geschreven voor een jong lezerspubliek, misschien zelfs volgens hetzelfde of een gelijkaardig leerplan of, met wat geluk, al jaren het bezit van de auteur zelf en door hem gebruikt. In die zin komen geschiedenisleerboeken die de auteurs zélf destijds als leerling

Totaal titelaanbod van geschiedenisleerboeken en bijbehorende leerlingenwerkschriften en lerarenhandleidingen in nederlandstalig België, 1945-1984

hebben bestudeerd (en dus goed kennen) het eerst in aanmerking, en de verouderde inhoud weegt dikwijls niet op tegen de vertrouwde ermee. In dezelfde lijn ligt het gebruik van syllabi en notities uit de studententijd aan de universiteit of het pedagogisch hoger onderwijs.¹⁸ Ook leerboeken die de leerlingen van de auteur-leraar in de klas gebruiken, zijn belangrijk, ondanks het feit dat vele auteurs juist hun ongenoegen daarmee opgeven als motief om zelf leerboeken te gaan schrijven.

Het belang van het leerboek wordt nog eens in de verf gezet in een enquête van 1985 onder 462 geschiedenisleraren uit alle onderwijsgeledingen. De vraag werd toen gesteld waar de leraren hun informatie vandaan haalden, vooral die welke zij verwerkten in lesvoorbereidingen en notities verstrekt aan de leerlingen. De bedoeling was na te gaan of ze ook andere lectuur dan leerboeken gebruikten in hun lesvoorbereidingen.

Het vaakst bleek de verstrekte informatie van de leraren uit het leerboek van de leerling zelf te komen, meteen gevolgd door een systeem waarbij gegevens uit diverse leerboeken en informatie van daarbuiten bij elkaar gezet werden. Eén derde van de geënquêteerden betrok zelden of nooit alléén het leerboek van de leerling in de lesvoorbereiding. Maar hoe langer de leraren lesgaven, des te exclusiever bereidden zij hun lessen voor met het leerboek of de bijbehorende handleiding. Hoe lager hun opleidingsniveau was, des te beperkter bleek het bronnenbe-reik voor hun lesvoorbereidingen.¹⁹

Door het ongelijkmatig vóórkomen van literatuuraanwijzingen en de onzekerheid van hun belang was het niet mogelijk een overkoepelende systematiek te ontwerpen om literatuurverwijzingen in de onderzochte leerboeken met elkaar te vergelijken. Wat volgt, zijn daarom slechts enkele indrukken en overwegingen.

Eerst richten we ons op de leerplannen: zij vormen de leidraad voor de leerboeken.

De leerplannen

Veel leerplannen hebben, anders dan de leerboeken, een uitgebreide literatuurlijst, waaruit wel te verstaan niet alleen auteurs, maar ook leraren kunnen putten. Vroegere leerplannen (en dan vooral in het SO) verwijzen gretig naar leerboekenreeksen (waaronder ook buitenlandse, vooral Nederlandse), recentere doen dat beduidend minder. Fundamenteel is dat de greep van leerplannen op de leerboeken zeer groot is.²⁰ Zelfs louter als suggestie bedoelde voorstellen uit de leerplannen worden nauw ter harte genomen en in leerboeken uitgewerkt. Meestal veroorloven uitgever en auteurs zich weinig vrijheid in de interpretatie van het leerplan, natuurlijk om het risico te vermijden dat ze volledig opzij worden geschoven op de kleine, sterk concurrentiële leerboekenmarkt in Vlaanderen.

De curve van het leerboekentotaal die loopt van 1945 tot 1984 laat er geen enkele twijfel over bestaan dat nieuwe leerplannen ogenblikkelijk voor pieken in de leerboekenproductie zorgen: het is verrassend om te zien hoe de aanmaak van aangepaste leerboeken een kwestie is van maanden, hooguit van een goed jaar.²¹

Zoals aangetoond, fungeren vooral reeksleiders als verbinding tussen leerplannen en leerboeken. De nauwe band tussen beide heeft als gevolg dat leerplannen per definitie een unificerende invloed op leerboeken hebben en dat des te meer daar ze onderling dikwijls zelf zeer op elkaar afgesteld en geïnspireerd zijn. Leerplannen zijn derhalve sterk medebepalend voor de kwaliteit van de leerboeken. De hefbom om leerboeken te veranderen ligt grotendeels bij de leerplancommissies.

Er bestaat ook nog een andere reden voor het feit dat de overweldigende diversiteit aan leerboeken meer schijn dan werkelijkheid is. Auteurs willen namelijk nogal eens ingekorte varianten van hun leerboek schrijven, bestemd voor onderwijsrichtingen met minder lesuren geschiedenis. Voeg daarbij de kans dat auteurs hun leerboek inspireren op oudere of op concurrerende leerboeken en de (geenszins denkbeeldige) gevallen van plagia-

aat. Het moet daarom mogelijk zijn om families van leerboeken of van leerboekenreeksen samen te stellen, uitgaande van een paar 'stamvaders', die zelf wetenschappelijke werken hebben nagebootst of verwerkt.²² Dat neemt niet weg dat er natuurlijk leerboeken bestaan die volstrekt origineel zijn.

Klassieke bronnen

In de literatuurlijsten van de leerboeken komt een aantal 'klassiekers' voor. In het LO zijn dat in de eerste plaats de serie *Historische Verhalen* en het werk van Cyriel Verleyen.²³ In het SO gaat het om bronnenboeken²⁴, wereldgeschiedenissen²⁵, historische naslagwerken²⁶ en historische tijdschriften²⁷. Populaire historici zijn Henri Pirenne en Jan Romein. Het valt op dat een dozijn leerboeken hier en daar verwijst naar andere Vlaamse geschiedenisleerboeken, maar dan gewoonlijk voor niet-essentiële onderwerpen; men krijgt geenszins de indruk dat het om belangrijke bronnen gaat. Overigens zijn vele leerboekauteurs, zoals gezegd, ook schrijvers van niet-leerboeken en die maken lang geen slechte beurt in de literatuurwijzingen van leerboeken (en leerplannen).

Belangrijk is dat de vermelde boeken in de eerste plaats syntheses zijn en geen historische werken uit de 'vuurlinie' van het onderzoek of grensverleggende studies. De communicatie tussen historiografisch onderzoek en leerboek is indirect en verloopt via leerplannen, standaardwerken en populair-wetenschappelijke syntheses.²⁸ Bijgevolg is de inhoud van leerboeken verouderd. Schüddekopf schatte in 1967 de achterstand van leerboeken op het historiografisch onderzoek zelfs op veertig jaar.²⁹

De historiografie die in de standaardwerken terecht komt, daarna in leerplanliteratuurlijsten en ten slotte in verwerkte vorm in de leerboeken, bereikt de leerling nog niet onmiddellijk. De eerdere vermelde enquête van 1985 leerde namelijk ook dat het bestand aan leerboeken dat toen (in 1985) circuleerde, gemiddeld 5.4 jaar eerder op school was ingevoerd. Bijna driekwart (70%) van dat bestand zat in een uitleencircuit waar een gemiddelde looptijd van zeven jaar gold. Als het dan bovendien gaat om weinig aangepaste herdrukken van lang geleden geschreven leerboeken (een courant geval), kan de achterstand fors oplopen.

Maar de trend is om de levenscyclus van een geschiedenisleerboek in te korten. Vroeger was de achterstand dus wellicht groter.³⁰

Achterstand

Die achterstand was en is gedeeltelijk onvermijdelijk. Leerboeken schrijven is, zoals gezegd, geen voltijdse bezigheid; de meeste auteurs zijn overdag werkzaam in het onderwijs. Men kan van leerboekauteurs als generalisten niet verwachten dat zij de talloze, moeilijke en elkaar vaak weersprekende artikelen uit vaktijdschriften bijhouden of de-

zien om de stofinhoud aan te passen of zijn gefixeerd op een bepaalde, onveranderlijke stofcanon; of om scholen die verzuimen hun leerboekenbestand tijdig te vernieuwen, waar het financieel kan.

Twee factoren versluieren de juiste inschatting van de achterstand van leerboeken. De datering van literatuurverwijzingen is geen goede barometer voor de achterstand: een oud werk is bijlange niet altijd verouderd, een recent niet altijd innoverend. En vervolgens kan de chronologische aanpassing van het laatste hoofdstuk van een leerboek eveneens misleidend zijn: de actualisering is relatief eenvoudig voor uitgever en auteur (en gebeurt in de praktijk regelmatig), maar biedt helemaal geen garantie dat ook de visies en hypothesen in het gehele leerboek werden aangepast.

De vraag is natuurlijk hoe en tot waar het leerboek de historiografie moet volgen. Men is het er nu wel over eens dat leerboeken de erudiete eigenaardigheden van het genre niet moeten overnemen en dat onder probleemstellingen en thema's met zeer veel wijsheid moet worden geschift.

zelfde affiniteit aan de dag leggen met alle thema's die zij behandelen.³¹ Zij moeten de leerstof bovendien nog didactisch vertalen.³² Gedeeltelijk is de achterstand evenwel te vermijden. Dat geldt met name daar waar het gaat om leerplannen die verouderd zijn of om uitgeverijen die succesrijke leerboeken niet van de markt willen duwen door ze zodanig bij te werken dat ze niet meer naast oudere edities kunnen worden gebruikt; of waar het gaat om auteurs die tegen de moeite op-

De inhoud van het leerboek dient natuurlijk feitelijk juist te zijn of een zo getrouw mogelijke weergave van de stand van zaken te vormen. Daar al rijzen twee problemen: wat is, om te beginnen, de stand van zaken? Beoordeling van de inhoud van een leerboek vergt kennis van de stand der historiografie, zoals de auteur die ten tijde van de redactie van zijn/haar manuscript zou kunnen hebben gekend. Vaak kost het de grootste moeite om de historiografische stand van zaken op het

moment dat het manuscript wordt geschreven, te reconstrueren. En verder: is die 'stand van zaken' eenduidig? Hij is al niet dezelfde in historiografische pilotstudies (die de auteurs meestal niet gebruiken) en in de standaardwerken (die zij wel gebruiken). Kan men leerboekauteurs verwijten niet het fijne te weten van onderwerpen die zelfs vandaag inzet zijn van veel onderzoek en debat onder historici en, als ze het al weten, het debat niet over te doen in hun leerboeken? Kunnen ze accuraat zijn als de historiografie zelf geen klaarheid biedt of in grote verdeeldheid verkeert?

Overigens is het bekend dat de relaties tussen de academische en de populair-wetenschappelijke wereld eerder stroef dan soepel zijn.

De invloed van de maatschappij

Wat weerspiegelt het geschiedenisleerboek?

Meestal wordt de vraag naar de invloed van de maatschappij op het geschiedenisleerboek vertaald in een andere vraag die zich vlotter laat aanpakken: wat weerspiegelt het geschiedenisleerboek precies?

Op deze vraag zijn antwoorden in alle gradaties mogelijk. Men heeft beweerd dat het leerboek de spiegel is (1) van de meningen van de auteur (2), van de meningen van allen die bij de aanmaak van het leerboek zijn betrokken (3), van de ideologie van dominante groepen en de dominante ideologie in de maatschappij (4) en ten slotte van de mentaliteit van de maatschappij en haar collectieve geheugen.

In de eerste twee gevallen gaat het om de invloed van aanwijsbare personen, bij de laatste twee is de band met concrete personen eigenlijk zoek. Inzet van de vraag is vooral of het leerboek geschiedenis naast de meningen van zijn makers (1 + 2) ook nog méér (3 + 4) weerspiegelt. In welke mate dus de meningen in het leerboek hun scheppers overstijgen.

Nogal wat personen en instanties kijken toe over de schouder van de auteur of schrijven met hem/haar mee. De inrichtende macht van het onderwijsnet bepaalt via de leerplancommissie het kader en de agenda waarbinnen de auteurs zich dienen te bewegen en controleert via inspectie, schooldirectie en verbeteringsraad of zij zich aan dat kader houden. De uitgever legt een aantal bedrijfseconomische eisen op en bepaalt, onder meer via zijn redacteur (die vaak de auteurs en reeksleiders selecteert, het concept van het leerboek helpt vastleggen en het manu-

script van de auteur bewerkt en beperkt), in een niet te onderschatten mate het inhoudelijke en didactische profiel van het boek. Ook de toekomstige gebruikers van het leerboek (leraren, leerlingen en, in beperkte mate, de ouders) kunnen hun wensen te kennen geven. Bijna steeds is de leraar dan de spreekbuis. Al die invloeden komen samen, kan men zeggen, in de figuur van de reeksleider en via hem, bij de auteur(s). Bij het totstandkomen van de tekst speelt ten slotte een aantal persoonlijke eigenschappen van de schrijver zelf (opleiding, ervaring, en dergelijke) een grote rol.

In meerdere of mindere mate houden de auteurs met al deze factoren rekening.³³ Als ze dat niet zouden doen, komt het leerboek er gewoon niet of wordt het niet verkocht.

Maximalisten en minimalisten

De zaken worden veel gecompliceerder als men verder wil gaan en beslissende invloed toeschrijven, niet aan concrete personen, maar aan collectieve ideeën, gevoelens en stemmingen. Zijn leerboeken geschiedenis dragers van ideologieën en mentaliteiten die zich uitstrekken tot ver buiten de kring van de auteurs en hun onmiddellijke achtergronden of die zelfs voor de hele maatschappij gelden?

In de volgende discussie luisteren we naar denkbeeldige voor- en tegenstanders van de stelling dat leerboeken dragers zijn van een breder verspreide ideologie of mentaliteit. De voorstanders worden maximalisten genoemd, de tegenstanders minimalisten en de discussie spitst zich toe op drie stellingen: de auteurs, hun boodschap (het leerboek) en hun publiek (leerlingen).

De gehanteerde argumenten bezitten alleen een zekere geldigheid in de context van een maatschappij die pluralistisch en sterk gescholariseerd is.

De bedoeling is allereerst om een overzicht van vragen op te stellen en niet om de complexe problemen van ideologie, mentaliteit en de rol van de intellectueel in de maatschappij fundamenteel aan te pakken.

De representativiteit van de auteur

Het is, volgens de maximalisten, duidelijk dat het toezicht van de instanties die het onderwijs organiseren een grote invloed op de auteurs uitoefent. Die instanties vertegenwoordigen bredere ideologische belangen. Maar het gaat verder dan dat. Leerplanopstellers, inspecteurs, uitgevers hebben allen, net zoals auteurs en leraren, in hun opleiding een bepaalde historische visie verworven en die dragen ze met haar thema's, taboes en stereotypen onbewust mee. De maatschappij doordrenkt allen met haar tradities.³⁴ Juist daar-

om menen de maximalisten dat leerboekteksten representatief zijn voor de meningen van bredere groepen dan de auteurs zelf: het onderwijs (het milieu waaruit 90% van de auteurs stamt), de leidende klasse en zelfs de hele maatschappij.

Voor R. Riemenschneider zijn de auteurs: '(...) de tolken van bepaalde delen van de heersende klasse.'³⁵ Voor J. Freyssinet-Dominjon zijn leerboeken: '(...) op zijn minst het ontegensprekelijke getuigenis van de praktijk en waarden van de onderwijzende volwassene die de gehele maatschappij vertegenwoordigt.'³⁶

Maar H.-J. Schoeps gaat het verst: 'Omdat leraren en schoolboekauteurs in voortdurende wisselwerking met de sociale klassen staan - ze bevinden zich bijna "van ambtswege" in voortdurend debat met de tijdsgeest - kan uit de schoolboeken een doorsneebeeld worden gepuurd.'³⁷

De minimalisten brengen hiertegenin dat de representativiteit van leerboekauteurs tegenover bredere groepen waartoe ze behoren - professioneel: de onderwijswereld, wetenschappelijk: de historici, sociaal-economisch: de bemiddelde middengroepen - een complexe kwestie is. We weten bijvoorbeeld dat leerboekauteurs onder de leraren eerder een elite vormen en geen doorsnee-leraren zijn. Hun vrijheidsparadox is uniek: enerzijds kunnen ze nogal vrij zijn in hun opinies omdat ze vrijwel nooit afhankelijk zijn van hun schrijverschap om te leven, anderzijds kennen ze door de druk van de inrichtende macht, de uitgever en de leerboekgebruikers geenszins de academische vrijheid van de professionele historici. Men kan zich dus afvragen of de leerboekauteurs niet veeleer een aparte groep onder de historici vormen en of men leerboeken niet als een specifiek historiografisch genre moet beschouwen, een genre dat eeuwenlang vaste recepten voor inhoud en opzet bezat en dat zich pas in de laatste decennia explosief en in vele richtingen heeft ontwikkeld.³⁸

Nog veel lastiger te beantwoorden is de vraag in hoeverre auteurs representatief zijn voor groepen waar ze niet toe behoren, zoals referentiegroepen (groepen waartoe ze willen behoren) of kringen van gezagsdragers. En tast men niet ronduit in het duister als men enige mate van representativiteit wil aantonen voor vaag omschreven groepen zoals 'dé intellectuelen', 'dé volwassenen' of tegenover de maatschappij als geheel?

De representativiteit van de boodschap

Het geschiedenisleerboek, zeggen de maximalisten, bevat aanvaarde kennis: de som van alles wat een lid van de maatschappij

hoort te weten over het verleden. Als socialisatie-instrument biedt het een patroon van waarden en normen, waarmee de gemeenschap zich legitimeert. Het doel is de leerlingen in de maatschappij te integreren opdat ze haar later kunnen voortzetten. Leerboeken geschiedenis stimuleren op die manier de maatschappelijke consensus over het verleden en helpen de culturele continuïteit van de maatschappij te garanderen. Zoals E. H. Dance noteert: 'Het is de taak van een leerboek gemeenplaatsen te brengen: de geschiedenischoolboeken van om het even welk land bevatten de gemeenplaatsen van zijn historisch denken.'³⁹ En volgens R. Minder groeven de affectief geladen en beeldrijke episode uit de geschiedenisleerboeken zich in eenieders geheugen en verbinden zich met het 'collectief onbewuste'.⁴⁰ C. Laville waarschuwt ervoor dat we in dit hele socialisatieproces geen samenzwering van gezagsdragers moeten zien: 'Eigenlijk passen de leerboeken zich, zoals de zwijgende meerderheid, in de meeste gevallen bijna spontaan en als het ware automatisch aan de heersende gedachten van het moment aan.'⁴¹

Er is nog een andere reden waarom leerboeken de dominante opinies weerspiegelen. De uitgever moet ze kunnen verkopen: zeker in de situatie van een zeer concurrentiële markt dalen de afzetkansen als teveel controversiële informatie in het leerboek is opgestapeld.

De minimalisten geven toe dat niemand betwijfelt dat leerboeken ideologisch geladen zijn: de materie leent er zich uitstekend toe. Als men leerboeken beschouwt als een ex-

pressie van de ideologie van dominante elites, dan gaat men er volgens hen nochtans van uit dat in een pluralistische maatschappij de dominante elites een monolithisch blok vormen. Kritische sociologen wijzen echter op de voortdurende conflicten tussen ideologische alternatieven om de dominantie. Een volgende vraag is hoe de ideologie van dominante groepen de dominante ideologie wordt en mettertijd de mentaliteit van een hele maatschappij. Van 'de leerboeken' naar 'de ideologie van dominante groepen', vandaar naar de 'dominante ideologie' en vandaar naar 'de mentaliteit', zijn drie te onderscheiden fasen waarbij men, nadat men alle concepten nauwkeurig heeft omschreven, dient te verklaren hoe de overgang van de ene naar de andere fase verloopt.⁴²

Zijn de leerboekauteurs (die zelf niet tot de elite behoren en waarvoor ze niet representatief zijn) een doorgeefluik van die elite?⁴³ Hoe zijn ze dan in staat de ideologie van die elite te vertolken: als individu of collectief? Bewust of onbewust?

Zelfs al nemen we aan dat de ideologie van de dominante elite(s) de dominante ideologie is, die 'onbewust' en 'collectief' de auteurs beïnvloedt, en weerspiegeld is in de leerboeken, dan nog telt men ook hier weer vele varianten in de weergave van die ideologie. Kunnen de auteurs die ideologie niet verkeerd of eigenzinnig interpreteren en verdraaien? Worden ze dan geen actieve bemiddelaars in plaats van passieve doorgevers?

Leerboeken zijn misschien, zoals betoogd, vrij homogeen, maar toch ook weer niet unaniem. Er bestaan er vast en zeker die niet of weinig de dominante ideologie weerspiegelen en onder de leerboeken die dat wél doen, zijn beslist ideologische verschillen te vinden, zelfs al vallen ze onder de controle van dezelfde inrichtende macht.

De auteurs hebben een bepaalde bewegingsvrijheid. Velen spannen zich in om een historisch en didactisch verantwoord manuscript af te leveren, dat zo weinig mogelijk ideologisch is vertekend. Daarbij doen ze beroep op een reeks bronnen die, ideologisch gezien, zeer verscheiden kunnen zijn. We betoogden dat het beeld dat ze van het verleden ophangen, meestal verouderd is. Anderen stelden daarnaast vast dat het daarenboven vaak geïdealiseerd is. Als ze dan een dominante ideologie overdragen, zal het eerder die van gisteren zijn, en wel in opgepoetste vorm.⁴⁴

Verder maken voorstanders niet genoeg onderscheid tussen twee essentiële punten: welke ideologie leerboeken willen overdragen en welke ze werkelijk overdragen, tussen de

officiële (toegestane of gewenste) versie van het verleden die mogelijk in het boek zit vastgekoekt en de dominante versie van het verleden bij de mensen.⁴⁵ De ideologische coherentie van een leerboek gaat niet zomaar over op de lezer.

Zet men een stap verder dan de ideologie, en beschouwt men het leerboek als een spiegel van de collectieve mentaliteit, hoe vat men die dan op? Als de mentaliteit van een bepaalde sociale groep of als die van de hele maatschappij? Hoe is de auteur in staat zowel ideologie(en) als mentaliteit(en) accuraat te interpreteren en te vermengen?⁴⁶ Hoe kan een auteur uit de middengroepen in een leerboek bestemd voor het technisch onderwijs bijvoorbeeld tegelijk de opinie(s) van de dominante elite(s) en de collectieve mentaliteit vertolken? Dat is een krachttoer.

De representativiteit van het publiek

De kans dat het leerboek de maatschappij weerspiegelt is groot, aldus weer de maximalisten, als men ziet tot welk publiek het zich richt. Dat publiek is breed, jong en verplicht tot regelmatige consumptie. Breed, want het leerboek bereikt effectief bijna alle jonge Vlamingen, dat is de publieke opinie van een generatie later, tenminste sinds de leerplicht in 1914 werd ingevoerd. De meeste nog levende Vlamingen hebben verscheidene leerboeken doorbladerd, bekeken, gelezen, bestudeerd vóór ze veertien jaar waren. Jong, dat wil zeggen zeer receptief voor inhouden die didactisch op maat zijn gemaakt. Regelmatige consumptie, want schoollopen is verplicht en het vak geschiedenis wordt gedurende vele jaren onderwezen, gevolgd én getoetst. Minder merkt op dat de historische kennis die van een achttienjarige wordt geëist, veel groter is dan de noties die de ontwikkelde mens van de zeventiende of achttiende eeuw van de geschiedenis had.⁴⁷ Leerboeken zijn massaproducten. Piet Fontaine schrijft dat het de widest verspreide historische teksten zijn, vaak veel meer gelezen en gebruikt dan historische studies of historische romans. Voor zeer veel mensen vormen ze de eerste en dikwijls enige kennismaking met systematische geschiedenis.⁴⁸ Het leerboek modelleert het historische denken en effent de culturele verschillen tussen de gebruikers ervan.⁴⁹

De minimalisten brengen op hun beurt in herinnering dat veel leerboeken geen grote oplage hebben en kennelijk niet aanslaan bij het publiek.

Natuurlijk valt te onderzoeken of bestsellers hun succes te danken hebben aan het feit dat ze getrouwer dominante opinies reflecteren. Bovendien is het leerlingenpubliek zelf, ge-

zien de overvloed aan onderwijsgeledingen, zeer heterogeen en in zekere zin niet de eerste zorg van de auteurs. Die richten zich eerder op de oordelen van volwassen lezers, vooral de leraar, welke zeer ver van het oordeel van de leerling kunnen liggen. Daarom hoeven auteurs niet zo nodig te zorgen dat hun boek appeleert aan de leerlingen (zij hebben weinig inspraak bij de keuze van het leerboek) maar wel aan de leraren en alle anderen die over de verkoop beslissen.

Besluit

Bij afweging van voor en tegen kan men niet anders dan het probleem van de invloed van de maatschappij op het leerboek uiterst genuanceerd formuleren. De kans is zeer groot dat leerboeken méér weerspiegelen dan de meningen van hun onmiddellijke makers, zelfs al weten we niet exact hoeveel meer en van wie of wat. Het tegenovergestelde impliceert immers dat leerboekauteurs een soort van onafhankelijke, visionaire denkers zijn die hun maatschappij op kritische afstand evalueren en blijkens hun biografie zijn ze dat gewoonlijk niet. Maar hoewel de auteurs in de maatschappij zijn ingebed, kunnen ze er, als belezen schrijvers, toch afstand van nemen. Verraadt een extreem geloof in de spieglfunctie van het leerboek - het leerboek als spiegel van de maatschappij - niet een verlangen naar de magie van de ultieme bron, het succesleerboek van een door de Onzichtbare Hand gestuurde Auteur, die op enkele bladzijden de dominante ideologie en zelfs de mentaliteit van de maatschappij samenvat? En leidt die opvatting ook niet tot een naïef vertrouwen in sociale manipulatie?

Leerboeken veranderen zou dan volstaan om het collectieve geheugen te veranderen, en de juiste opvoeding om oorlog, armoede en onrechtvaardigheid uit te bannen.

Dat is natuurlijk niet zo. Het consulteren van een racistisch leerboek maakt van de leerling niet noodzakelijk een racist in de dop. De lectuur, zelfs de studie, van een chauvinistisch leerboek levert niet noodzakelijk soldaten op die bereid zijn voor het vaderland te sterven. En of overheidskritische leerboeken tot bijvoorbeeld meer dienstweigering zouden leiden is ook zeer de vraag.

Absoluut geloof in de spieglfunctie van het leerboek leidt snel tot het tegenovergestelde debat, dat over de invloed van het geschiedenisleerboek op de maatschappij (de stempelfunctie). Dat het geschiedenisonderwijs en in het bijzonder het leerboek een sterke stempel zetten op de maatschappij, is een stand-

kleio

nummer 7/92
pagina's 18 en 19

punt dat velen aanhangen, zowel in overheidskringen, onderwijs als bij het grote publiek.

Nochtans is het duidelijk dat het geschiedenisleerboek noch de voornaamste, noch de enige invloed op de maatschappij inzake het verleden of de geschiedenis is. Het moet geplaatst worden in een breed netwerk van schoolse en niet-schoolse, van persoonlijke en niet-persoonlijke invloeden waarmee jongeren en volwassenen bestookt worden. Vele factoren bepalen de collectieve mentaliteit van de maatschappij waarin de auteurs hun leerboeken schrijven. Eén ervan is het populair-historische werk, waaronder dus het geschiedenisleerboek. Kortom, het leerboek is maar in beperkte mate emanatie, in beperkte mate formateur van de maatschappij, in beperkte mate produkt en factor, in beperkte mate indicatie en norm.

De visie van de leerboekauteur is niet automatisch representatief voor wat op ruimere schaal wordt gedacht en gevoeld, laat staan dat ze een barometer is voor de publieke opinie, het collectieve geheugen of wat dan ook. Maar dat wil niet zeggen dat van dat alles geen sporen in het leerboek terug te vinden zijn. Men kan het leerboek best bestuderen als bron om de waarden en de mythen van een maatschappij te kennen, op voorwaarde dat men zijn besluiten maar niet op die basis alleen trekt. Het leerboek is vaak een teken, soms een instrument van breed verspreide ideologieën en mentaliteiten, hetzij bedoeld, hetzij onbedoeld. Het getuigt in zekere mate van de per slot van rekening zeer gescholariseerde maatschappij.

- b Het auteurschap wordt in teamverband onduidelijker. Wat de preciese bijdrage van elk vermeld auteur aan het boekwerk is, kan men vaak niet achterhalen: sommigen 'weten het niet meer' of willen het niet zeggen. Sommige op het titelblad vermelde auteurs kunnen bovendien fictief zijn.
- c De figuur van de reeksleider kan zowel een dominerende als een marginale invloed uitoefenen, en zowel formeel zijn erkend als informeel aanvaard.

Alle personen die vijf punten of meer scoorden, werden in de analyse betrokken. Met dat systeem konden we enigszins de vaste waarden van de gelegenheidsmedewerkers scheiden. Van de 316 auteurs en reeksleiders uit het totaalbestand bleven er 95 (=34.8%) in de steekproef over en 33 (=10.5%) in onze analyse.

In het LO gaat het om de auteurs Jules Bolten, Hendrik Coene (schuilnaam: K.E.R.), Alfons Eysermans, Jozef Heyman, Rudy Spillemaeckers, Jan Van Bever, Fred Van Der Heyden, Leopold Vermeiren en om de reeksleiders Michel De Blaes (schuilnaam: E.G. Reinaert), Chris De Graeve, Hendrik Jaspers, Carlos Martens. In het SO om de auteurs Flor Adriaens, Jos Andriessen, Hélène Bruyninckx, Jules Demey, Dries Demoen, Marie-Anne De Preter, Jozef Kerckhofs, Paul Schmets, Jaak Vandemeulebroucke, Luk Van Den Broeck, Paul Vandepitte, Betty Van Dorpe, Fons Van Loffeld, en om de reeksleiders Jan Dhondt, Michel Dierickx, Leopold Flam, Rik Geivers, Georges Gysels, Paul Morren, Jan Van Houtte, Marcel Vermander.

In het onderzoek werd vervolgens rekening gehouden met de gehele loopbaan van deze 33 personen en met alle leerboeken waarbij zij ooit waren betrokken. Ze werden ingedeeld volgens hun schrijvershoedanigheid en produktbestemming (zie tekst). De groep was te klein om een fijnere indeling te maken.

De spreiding van de 33 is als volgt: negen schreven leerboeken bestemd voor het rijks-onderwijs, negentien voor het vrij katholiek onderwijs, vijf voor beide netten. Binnen het SO schreven elf auteurs voor het traditioneel SO (vijf voor het algemeen vormend SO, vijf voor het technisch SO, één voor het beroeps-SO), alsook zeven reeksleiders (vijf algemeen vormend, twee technisch). Vier auteurs en vier reeksleiders werkten voor het vernieuwd SO (waaronder één reeksleider ook voor het vernieuwd beroeps-SO).

Dit zijn billijke spreidingen.

Aanhangsel: de selectie van geschiedenisleerboekenauteurs

De 33 auteurs en reeksleiders wier profiel hier werd onderzocht, kunnen doorgaan als de leerboektycoons uit de periode 1945-1984. De selectie was het resultaat van drie stappen. In een eerste fase werd een totaalbestand samengesteld van geschiedenisleerboeken voor LO en SO, verschenen in Vlaanderen tussen 1945 en 1984. Het gaat om 418 leerboeken (1091 edities), 67 daarbij gepubliceerde werkschriften voor leerlingen (128 edities) en 73 daarbij passende handleidingen voor leraren (92 edities). Het totaal bedraagt 1311 eenheden, wat betekent dat in de veertig jaar tussen 1945 en 1984 gemiddeld om de elf dagen één of andere leerboekeditie is verschenen.

In een tweede fase werd uit dit totaalbestand een steekproef van geschiedenisleerboeken genomen. De steekproef trachtte twee criteria te weerspiegelen: selectie van de meest gebruikte leerboeken (de 'bestsellers') en billijke vertegenwoordiging van alle onderwijsgeledingen. Zij telde 47 leerboeken (304 edities, plus 55 daarvan afhankelijke werkschriften en handleidingen) en verder nog alle leerplannen waarop deze 47 leerboeken waren gebaseerd (26 op een totaal van 49). De leerboeken uit de steekproef tellen samen 95 auteurs en reeksleiders, een erg groot aantal voor een biografische analyse in dit stadium van onderzoek.

Als derde fase drong zich bijgevolg een selectie op van de belangrijkste auteurs uit deze groep. Dit deden we door de bijdrage van elk van die 95 personen aan de leerboeken uit de steekproef te wegen door middel van een puntensysteem: een auteur die een leerboek alleen schreef, kreeg zes punten; twee auteurs die samen een leerboek schreven, elk drie punten; drie auteurs die samen een leerboek schreven, elk twee; verscheidene auteurs die samen een leerboek schreven, elk één; een reeksleider die tegelijk (co)-auteur van een leerboek was, vier; een reeksleider die geen (co)-auteur van een leerboek was, twee; elke auteur van een leerlingenwerkschrift, één; elke auteur van een lerarenhandleiding, één. Het systeem werkte cumulatief: een auteur die bijvoorbeeld drie leerboeken schreef en co-auteur van een werkschrift was, kreeg $3 \times 6 + 1 = 19$ punten.

Dit puntensysteem werd opgezet om drie redenen:

- a De gewoonte om leerboeken in teamverband te schrijven, is niet evenredig in de tijd gespreid: vroeger waren leerboeken vaker het werk van één schrijver. Daarbij komt dat werkschriften en handleidingen zo goed als geheel verschijnen na 1965. Maar vroegere leerboeken mogen zeker niet ondergewaardeerd worden: ze werden langer gebruikt.

Noten

1. Zie bijvoorbeeld P. Joutard, 'L'histoire dans l'imaginaire collectif: un nouveau chantier', *L'arc*, nr.72, 1978, 38-42; M. Stanford, *The nature of historical knowledge* (New York 1987) 88-97 en 146-171; R. Girault en C. Mossé, 'La communication du savoir historique', in: R. Rémond ed., *Etre historien aujourd'hui* (Parijs 1988) 281-350, vooral 305-323. Zie verder over de rol van uitgeverijen, televisie en radio: 'De vulgarisatie van het historisch onderzoek in België: informatie of deformatie?', *Mededelingenblad (Belgische Vereniging voor Nieuwste Geschiedenis)*, 9(1987), 4(dec.) 3-11. Voor nog andere popularisatiekanalen, zie diverse bijdragen in: S. Porter-Benson, S. Brier en R. Rosenzweig (ed.), *Presenting the past: essays on history and the public* (Philadelphia 1986).
2. Reeksleiders zijn personen die het werk van de auteurs van een samenhangende reeks geschiedenisleerboeken superviseren en meestal het contact met de uitgever verzorgen. Naargelang de definitie die men aan het begrip reeks geeft, behoren 80 tot 95% van de naoorlogse Vlaamse geschiedenisleerboeken tot een reeks.
3. LO lager onderwijs (met geschiedenis voor elf- en twaalfjarigen; vroeger voor negen- tot veertienjarigen); SO: secundair onderwijs (dertien- tot en met achttienjarigen). Er zijn nauwelijks auteurs die voor LO en SO tegelijk schreven.
4. Twee andere SO-reeksleiders waren wel al bij leerboeken betrokken als vertaler en/of bewerker.
5. Meldenswaard is dat twee SO-auteurs en drie SO-reeksleiders ook Franstalige versies van sommige van hun leerboeken verzorgden en dat er van die vijf nog eens twee waren (één auteur en één reeksleider) die een historische schoolatlas samenstelden (in het Nederlands en het Frans; één ervan werd ook in Nederland verspreid).
6. Een regent heeft een HBO-opleiding en geeft meestal geschiedenis aan twaalf- tot vijftienjarigen.
7. Omdat de groep van auteurs te klein is én hun loopbaan zich over verscheidene decennia kan uitstrekken, is hier niet gepoogd om generaties van leerboekauteurs te onderscheiden.
8. Drie SO-schrijvers veranderden van beroep in de jaren van het schrijven van de debuutuitgaven van hun leerboeken (hun referentieleeftijd).
9. De consultatie van een lijst met de diocesane inspecteurs geschiedenis (katholiek onderwijs) uit 1984 lijkt deze correlatie te onderstrepen: drie van de acht inspectieleden waren leerboekauteur (gewest).
10. Eén van deze vier was heel lang scenarist voor een bekende (en nog steeds lopende) Vlaamse stripserie.
11. 1. *Geschiedenis en Onderwijs (GEO)*, 2. *Geschiedenis in het Onderwijs (GIO)*, 3. *Historische Documentatie*, 4. *Alternatief*, 5. *Informatief*, 6. *Historisch Alternatief*, 7. *Didactiek in het Geschiedenisonderwijs (DIGO)*: opvolger van 3 en 6), 8. *Tijdschrift voor internationale opvoeding, maatschappijleer, actuele problemen en geschiedenis in het onderwijs (IMAGO)*: opvolger van 2).
12. Anderen waren dat wel: één SO-auteur bijvoorbeeld (die niet tot de steekproef van 33 behoort) was co-scenarist van ettelijke populaire jeugdfeuilletons voor televisie.
13. We wilden oorspronkelijk zes functies testen, maar voor twee ervan - betrokkenheid bij de 'pedagogische begeleiding van leraren' (bijscholing of navorming) en betrokkenheid bij 'stagementor-schap' (het begeleiden van studentenstages) - ontbraken de curricula gegevens quasi volledig.
14. De inrichtende machten van het onderwijs in Vlaanderen (dat zijn de diverse verantwoordelijken voor de onderwijsnetten) volgen bepaalde procedures om te beslissen welke leermiddelen ze toelaten in hun net. In elk net is een zogenaamde 'verbeteringsraad' actief. Twee recensenten, aangewezen door deze raad, maken een rapport over elk leermiddel dat wordt voorgelegd. Op basis daarvan beslist de raad dan over de toelating of weigering van het leermiddel en zijn status (de hoogste status is 'leerboek'). Voor de recensenten van leermiddelen geldt onder meer dat ze principieel geen leerboekauteur mogen zijn. Dit principe blijkt niet altijd te werken. In A. de Baets, 'Controle van de inrichtende machten van het onderwijs op de toelating van leerboeken in Vlaanderen', *Persoon en Gemeenschap* 42 (1989/1990), 9(mei) 342-357, aldaar 345-347, toonden we aan de hand van drie testen (waaronder de bovenstaande) dat gemiddeld één op vijf recensenten niet onafhankelijk genoeg was.
15. Leerplancommissies stellen leerplannen op: door de inrichtende machten van het onderwijs voorgescreven vakprogramma's waarop leerboekauteurs zich moeten baseren, wil hun werk in het onderwijsnet worden toegelaten.
16. Lijsten van leerplancommissieleden bevestigen deze indruk: het aandeel van de reeksleiders op deze lijsten bedraagt ook hier ongeveer de helft. Terloops gezegd hoeft het niet te verwonderen dat de overlapping van leerplancommissieleden en recensenten van verbeteringsraden in bepaalde gevallen zeer groot is.
17. In dit deel van het onderzoek diende een steekproef van 47 zeer veel gebruikte leerboeken als basis (zie Aanhangel).
18. Vergelijk met 'Entretien avec Marc Ferro', *Historiens et Géographes*, 72 (1982), 545-546.
19. Zie A. de Baets, 'Beschikbaarheid en gebruik van het leerboek geschiedenis: een peiling bij leraren', *Bulletin van het OSGG* (Oudstudenten Geschiedenis Gent), te verschijnen in 1992.
20. Op deze regel bestaan twee uitzonderingen: als de leerplannen erg verouderd zijn en maar niet door

Reizigers in de Lage Landen 1634-1815

Van overzee

Fred Vogelzang

Tolerant, schoon en gezapig ... dat zijn karaktertrekken van Nederland die, of ze op het moment opgaan of niet (misschien zijn we nu wel intolerant, vuil en flitsend), bij veel buitenlanders nog steeds bekend zijn. Dat het al vanouds bekende trekken zijn blijkt uit het hierna volgende artikel.

De verslagen van gegoede jongeren, die omwille van hun opvoeding een grote reis door Europa maakten en dagboeken van mensen die om andere redenen een bezoek brachten aan het buitenland bevatten vaak ook stukken gewijd aan de Lage Landen. De auteur gebruikte verslagen van enkele Engelse reizigers en van een Amerikaan om te laten zien wat zij hier aantroffen en wat zij daarvan vonden.

De illustraties bij het artikel zijn zoveel mogelijk 'eigentijds'.

kleio

nummer 7/92
pagina's 20 en 21

- nieuwe worden vervangen, en als de leerplannen experimenteel zijn en de versies elkaar snel opvolgen. Zie ook A. de Baets, 'Aandacht voor niet-westerse culturen in leerplannen geschiedenis van de laatste vijftig jaar (1936-1986)', *DIGO* 11(1988), 4 (mei), 3-12, vooral 8-9.
21. Uit: A. de Baets, 'Haben Geschichtslehrbücher Einfluß auf die öffentliche Meinung? Meinungsbildung über nicht-westliche Kulturen in Flandern 1945-1984', *Internationale Schulbuchforschung*, 12(1990) 89.
  22. Hieruit blijkt dat het echte onderzoek naar de inspiratie van de auteur zich moet afspelen op het micro-niveau van één leerboek of op het midden-niveau van één of meer leerboekenfamilies (bijvoorbeeld de familie van een aantal verwante reeksen, de familie van alle leerboeken van auteur x geplaatst in een bio-bibliografisch kader) en niet zozeer op het niveau van een steekproef waar, zoals hier, door middel van stratificatie bewust de grootste mogelijke heterogeniteit is ingebouwd.
  23. Vooral *Van tijd tot tijd*. Verleyen leidde overigens ook de reeks *Historische Verhalen*.
  24. Vooral P. Bonenfant e.a., *Historische Lectuur*; A. Lallemand - W. De Vreese, *Documents Fondamentaux de l'Histoire de Belgique*; J. Demey, *De Mens is zijn Verleden*; de reeks Document.
  25. Zoals J. Berkelbach van der Sprenkel en C. D. Brandt, *De Pelgrimstocht der Mensheid* etc.
  26. Vooral de *Algemene Geschiedenis der Nederlanden*, *Vlaanderen door de Eeuwen heen*, *Flandria Nostra*, *Twintig Eeuwen Vlaanderen*.
  27. Vooral *Keesings Historisch Archief*, *Reflector*, *Geschiedenis in het Onderwijs*, *Historische Documentatie*.
  28. Elke theorie van de historische popularisatie moet daarom gradaties inbouwen: er bestaat populair-wetenschappelijk werk van de eerste graad (gebaseerd op raadpleging van origineel werk), de tweede graad (gebaseerd op populair-wetenschappelijk werk van de eerste graad) etc.
  29. Zie O.-E. Schüddekopf, 'The lesson learned from history and history textbook revision', in: O.-E. Schüddekopf e.a., *History teaching and history textbook revision* (Strasbourg, 1967) 131-182, aldaar 153.
  30. Het leerboek was doorgaans ouder en langer in omloop als het in een lagere of een vrije (katholieke) school werd aangetroffen.
  31. Zie ook E. H. Dance, *History the betrayer: a study in bias* (2de ed., Londen 1964) 28.
  32. Zie M. Jansen, 'Een kijkje in de keuken van schoolboekschrijvers', *Kleio*, 1991, sept., 20-23.
  33. Zie D. Massey, 'Shaping textbook images', *Internationale Schulbuchforschung*, 9(1987), nr.2, 129-135, over prepublishing censorship.
  34. Zie M. Ferro, *L'histoire sous surveillance: science et conscience de l'histoire* (Paris 1985) 9-10 en *Hoe de geschiedenis aan kinderen wordt verteld* (oorspr. Fr. 1981; Weesp 1984).
  35. R. Riemenschneider, 'La confrontation internationale des manuels: contribution au problème des rapports entre manuels d'histoire et mémoire collective', in: H. Moniot ed., *Enseigner l'histoire: des manuels à la mémoire* (Bern 1984) 127-140, aldaar 133.
  36. J. Freyssinet-Dominjon, *Les manuels d'histoire de l'école libre, 1882-1959: de la loi Ferry à la loi Debré* (Paris 1969) 23-24.
  37. Zoals geresumeerd door H. Schallenger in zijn *Untersuchungen zum Geschichtsbild der Wilhelminischen Ära und der Weimarer Zeit* (Ratingen 1964) 23.
  38. Zie P. Fontaine 'Het schoolboek als geschiedschrijving', in: P. Fontaine e.a. *Schoolboekanalyse* (Groningen 1980) 8-29, aldaar 8-15 en 26-28; en Idem, 'De lange adem van het geschiedenisonderwijs', *Spiegel Historiael*, 1984, nov., 485-491.
  39. Dance, *History the betrayer*, 54.
  40. R. Minder, 'Manuels d'histoire et inconscient collectif', in: *Publication du Centre européen universitaire* (Nancy), dépt. 'Etude des civilisations', 1952, fasc. 3, 1-29, aldaar 1-10.
  41. C. Laville, 'Le manuel d'histoire: pour en finir avec la version de l'équipe gagnante', in: H. Moniot ed., *Enseigner l'histoire*, 77-91, aldaar 89 (noot 5).
  42. Zie L. Althusser, 'Ideologie en ideologische staatsapparaten: aantekeningen voor een onderzoek', *Te elfder ure*, nr. 24, 1979 (oorspr. Fr. 1970), 58-103, aldaar 102; M. Vovelle, 'Bestaat er een collectief onbewuste?', in: Idem, *Mentaliteitsgeschiedenis*, 54-70, aldaar 66-67.
  43. M. Vovelle, 'Culturele tussenpersonen' (1981), in: Idem, *Mentaliteitsgeschiedenis: essays over leef- en beeldwereld*, (oorspr. Fr. 1982; Nijmegen 1985), 126-141, aldaar 132-133.
  44. J. Freyssinet-Dominjon, *Les manuels d'histoire*, 15-16, 270, 271.
  45. S. Citron, *Enseigner l'histoire aujourd'hui: la mémoire perdue et retrouvée*, (Paris 1984) 144; B. Lefebvre, 'Mémoire collective, mémoire officielle (au Québec, env. 1900 - env. 1960)', in: H. Moniot ed., *Enseigner l'histoire*, 237-249, aldaar 237.
  46. M. Vovelle, 'Ideologieën en mentaliteiten: een noodzakelijke toelichting', in: Idem, *Mentaliteitsgeschiedenis*, 19-32.
  47. Minder, 'Manuels d'histoire ...', 1; Vergelijk H. M. Enzensberger, 'Over de onwetendheid', *Raster* nr.48, 1989, 13-22, aldaar 19-20 (zie ook commentaar van W. van Toorn, 23-29).
  48. P. Fontaine, 'Het schoolboek als geschiedschrijving' 9, 23, 24.
  49. A. Choppin, 'L'histoire des manuels scolaires: une approche globale', *Histoire de l'éducation*, 1980, dec., nr. 9, 1-25, aldaar 16.

D O R D R E C H T van de M E R W E te zien.

Reizen verruimt de blik, zo ontdekte reeds de Engelse koningin Elisabeth I. Zij stuurde op eigen kosten jonge edellieden naar het buitenland. Door hun ervaringen aldaar hoopte ze de beschikking te krijgen over diplomaten, die zich in den vreemde gemakkelijk zouden bewegen in gezelschap van politici en gezanten, zich moeiteloos naar moraal en zeden van anderen zouden weten te plooi- en zich bovendien door hun superieure talenkennis van onschatbare waarde zouden tonen bij onderhandelingen.

Naarmate het maken van lange reizen een minder hachelijke zaak werd, "zonk" dit cultuuroord naar de grondbezitters en de gegoe- de klasse. Ook zij lieten hun zonen als vast onderdeel van hun opvoeding een reis maken over het Europese continent. Deze reis kreeg bekendheid als de "grand tour". Deze term was afkomstig van Richard Lassals, een uit Yorkshire gevluchte priester die in het protestantse Engeland vogelvrij verklaard was. Als gezant van de paus maakte hij diverse lange reizen door Frankrijk, Zwitserland en Italië en was door zijn ervaringen een ideale mentor en reisleader voor de adellijke zonen. Vreemd genoeg was zijn katholieke achtergrond blijkbaar geen bezwaar.

Het was de bedoeling van de "grand tour" om de blik van de jongeman te verruimen, zijn talenkennis te vervolmaken en zijn algemene kennis te verbreden. Na de ervaringen van een dergelijke reis zou de jongeman zich gemakkelijk bewegen in allerlei kringen en een hoop levenswijsheid hebben opgedaan. Een bijkomend effect was dat de wilde streken die men in deze leeftijd van de jongens kon verwachten ver van het eigen nest plaatsvonden.

Maar de ouderlijke autoriteit was ver weg en om nu te zorgen dat de jonheeren, die meestal een leeftijd hadden tussen de vijftien en twintig jaar, zich niet alleen in bordelen en speelholen ophiielden, was het van het grootste belang dat er een mentor meeging, een ouder ervaren iemand, die erop toezag dat de pupil zijn dagelijkse lessen in spraakkunst, dans en paardrijden volgde, regelmatig verpoosde in musea en kabinetten, ateliers van handwerkslieden en kunstenaars bezocht en zijn opwachting maakte bij de plaatselijke adel. Dat dit geen gemakkelijke taak was blijkt wel uit de bijnaam die deze mentoren kregen: "bear-leaders".

Veel katholieke Engelse priesters zoals Richard Lassals waren daarvoor uitermate geschikt. En ondanks hun katholieke achtergrond waren ze zeer gezocht als mentor voor adellijke jongelieden op hun grand tour.

In de loop van de zeventiende maar nog ster-

ker in de achttiende eeuw werd het maken van de grand tour zo'n alomvertegenwoordigd fenomeen, dat niet-Engelse reizigers zwaar klaagden over de duizenden Engelsen die ze op hun weg ontmoetten. Lang niet alle jongelieden gedroegen zich, zo ver van de ouderlijke macht, altijd even beschaafd. Niet alleen maakten ze door hun luidruchtigheid en geruzie de andere gasten in de herbergen het leven zuur, ze smeten ook met geld. Het maken van de tour was een "once in a lifetime"-gebeurtenis en er werd niet op een cent gekeken. Dat betekende dat daar waar de Engelse toeristen verschenen, de prijzen gigantisch omhoog gingen.

De grand tour

Italië, de bakermat van de westerse beschaving, gold als het absolute hoogtepunt in de grand tour. Hoewel het onder de puriteinse regering van Cromwell verboden was voor Engelse onderdanen om Rome (de zetel van de Paus tenslotte!) te bezoeken, ontvingen diverse kardinalen in de pauselijke stad jaarlijks tientallen Engelse gasten. Toen in de achttiende eeuw de Engelse koningen een tolerantere houding hadden aangenomen, werd Rome een belangrijke halte in de grand tour.

De tour begon meestal in Calais of een andere Kanaalstad. Met koetsen van diverse omvang en snelheid reisde men dan via Lyon door Frankrijk, over Basel en Zwitserland door de Alpen en vervolgens door Noord-Italië. Bezoeken aan Genua, Pisa, Rome, Florence en Venetië lagen dan in het verschiet. Zuidelijker dan Napels kwamen de toeristen nauwelijks: men was het er algemeen over eens dat daar de beschaving ophield. Ook de Pyreneeën vormden zo'n grens.

Na een periode in Italië begon de terugreis. Vaak reisde men via Wenen en Zuid-Duitsland, om dan vervolgens de Rijn af te zakken richting de Lage Landen. Sommigen maakten nog reizen door Noord-Duitsland, naar Berlijn, Dresden en Hamburg.

De laatste etappe in de grand tour ging meestal over het grondgebied van de Lage Landen. Een hele verademing, zo blijkt uit de reisverslagen.

De Lage Landen

Na de slechte wegen en de ontelbare douaneposten van Frankrijk, de nog slechtere modder- of stofwegen van Italië en het door rondtrekkende roversbenden onveilig gemaakte Duitsland, had de reiziger het gevoel

in een andere wereld terecht te komen, zodra de grens met de Lage Landen werd overschreden. De wegen waren er goed, de rijtuigen en diligences stukken beter en een vervoermiddel als de trekschuit vervulde hem met bewondering. Vooral de hygiëne, het landschap en het weer konden zijn goedkeuring wegdragen.

Over de trekschuit meldde reiziger William Beckford het volgende:

'Het is precies een herberg, verdeeld in verscheidene ruimtes. Je kunt er een goede maaltijd van zes of zeven gangen bestellen, met een goed glas wijn en dat alles niet te duur. In de winter wordt er aan boord gestookt en de boot vaart zo rustig, dat je het gevoel hebt in een gewoon huis te verblijven.'

Ook de Nederlandse herbergen hadden een

goede reputatie. De kamers waren schoon, droog en goedkoop, de bedden fris opge maakt en zacht en het eten was overvloedig. Nadelen waren het vele roken van de Hollanders, de bedsteden die met enige argwaan werden bekeken (men verwachtte er 's nachts uit te rollen en een vervaarlijke smak te maken) en de gewoonte van de kok vogels en vissen met kop en al op te dienen. Ook werd gewaarschuwd voor de herbergier: gasten moesten het niet in hun hoofd halen stennis te maken over de rekening. Zodra een klant over het bedrag begon te klagen, werd de rekening onmiddellijk flink verhoogd. Had de bezoeker dan nog niet door hoe het in Nederland toe ging, dan werd een magistraat gehaald en moest alsnog de verhoogde rekening worden voldaan. Dit althans overkwam Thomas Nugent.

Trekpleisters in Nederland waren uiteraard Amsterdam met zijn enorm drukke haven en de Leidse universiteit. Toch werd ook Utrecht regelmatig bezocht. De beroemde Engelse auteur James Boswell bijvoorbeeld bezocht in 1763-64 de Utrechtse universiteit. Hoewel de Leidse beroemder was, werd het leven in Utrecht veel gezelliger gevonden. Veel reizigers bezochten de grote steden in het westen en zuiden van het land. Het noorden was nauwelijks doel van hun uitstapjes.

Hierna volgen enkele reisbeschrijvingen van Engelse en Amerikaanse toeristen, die om uiteenlopende redenen en in verschillende tijden, de Lage Landen bezochten.

John Evelyn (1641)

De Evelyns waren rijk geworden door de productie van buskruit. Grootvader George had tijdens het gevecht met de Armada zijn ogen goed open gehouden en het tekort aan kruit aan boord van Hare Majesteits marine was hem opgevallen. Hij verkreeg het patent voor de fabricage van buskruit voor grote delen van Engeland en werd schatrijk. Kleinzoon John werd geaccepteerd in de hoogste kringen, vooral nadat de familie de buskruitfabriek van de hand had gedaan en grootgrondbezitter was geworden.

John Evelyn kreeg een goede opvoeding, wat onder meer een studie aan de universiteit van Oxford inhield. Dit beviel hem toch niet zo goed, zodat hij na twee jaar de universiteit al weer verliet. De groeiende controverse tussen koning en parlement bracht veel onrust in de samenleving en een burgeroorlog dreigde. John Evelyn besloot zich in deze barre tijden uit de voeten te maken en plande een reis naar de Lage Landen. Op weg naar Nederland was hij in London, waar hij een paspoort moest halen, getuige van de onthoofding van de Graaf van Strafford, *'the fatal stroake which sever'd the wisest head in England from the shoulders'*. (Strafford, een belangrijk adviseur van Karel I Stuart, ging hierbij zijn meester voor, maar dat was een ontwikkeling die op dat moment nog voor onmogelijk werd gehouden.)

Na een gedwongen oponthoud in Gravesend vanwege ongunstige wind, stak Evelyn op 21 juli 1641 met een Nederlands fregat over naar Vlissingen. Er was enige dreiging van Duinkerke piraten, maar het konvooi waarvan het fregat deel uit maakte, werd niet aangevallen.

Evelyn vond Zeeland prachtig, maar gaf zichzelf weinig tijd de mooie huizen te be-

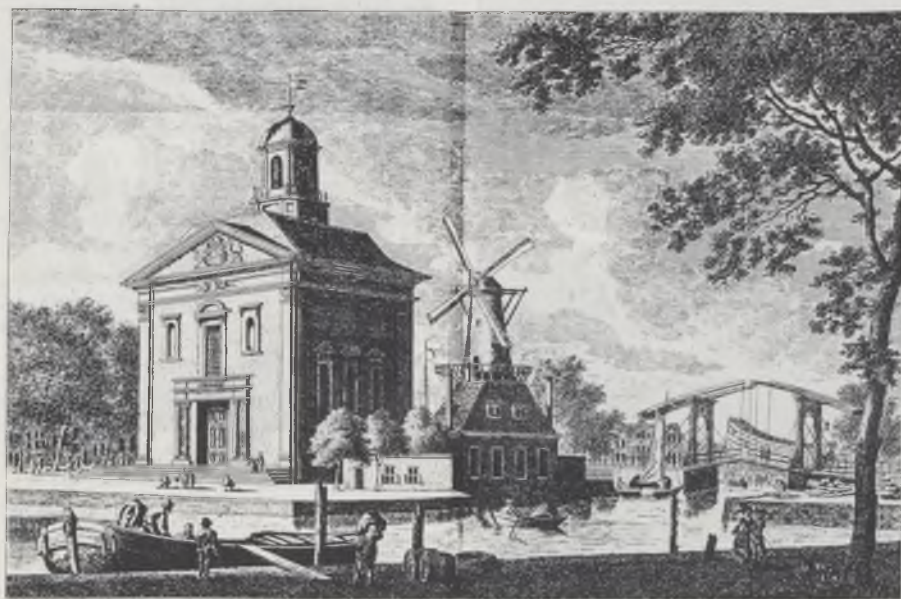

zichtigen. Hij wilde graag het legerkamp bij Gennep bezoeken. De Hollanders hadden de strijd met de Spanjaarden net hervat en hij was nieuwsgierig naar de oorlogsvoering.

Hij reisde met een snelle postkoets - zo snel dat het gebonk hem steken in de zij bezorgde en hem bijna overboord deed kieperen - over Middelburg en Veere naar Dordrecht. Daar bezocht hij het ruime stadhuis, waar enige decennia ervoor de Dordtse Synode gehouden was, en de Grote Kerk. Opvallend vond hij vooral de ooievaars, die hun nesten hadden gebouwd op schoorstenen in de stad en vrij in de straten rondliepen, zonder dat iemand ze durfde te storen.

In alweer een snelle postkoets vertrok hij naar Rotterdam *'wither we were hurried in lesse than an houre....so furiously do these Fore-men drive'*. In Rotterdam bracht hij een bezoek aan de beurs, de Doelen en bewonderde hij het beeld van Erasmus. Veel minder te spreken was hij over het geboortehuis van deze geleerde: *'a rather meane cottage'*. De reis ging verder via Delft en Den Haag, waar hij het Leprozenhuis met een bezoek vereerde. De leprozen woonden aan het wa-

DE ENGELSCH E

K E R K t e R O T T E R D A M

ter en mochten bedelen via kleine kistjes, die ze naar de overkant lieten drijven, waar ze gevuld konden worden met een aalmoes. Evelyn was in de veronderstelling dat zij hun ziekte hadden opgelopen door het excessief eten van vis...

In Den Haag werd hij in de betere kringen ontvangen, maar zijn nieuwsgierigheid trok hem verder. Via Leiden en Utrecht (waar het kermis was en zo druk dat hij er snel weer vertrok), arriveerde hij in Nijmegen. Twee dagen later bereikte hij eindelijk zijn reisdoel,

Gennep. Hier ontmoette hij vele landgenoten die in dienst van de Nederlanders vochten, maar van oorlog zag hij weinig. De troepen waren bezig de vijandelijk versterkingen op te ruimen. Evelyn vervulde wat bewakingsdiensten maar omdat de vijand zich niet liet zien, nam hij de boot naar Tiel. Aan boord was hij de geamuseerde getuige van een diepgaande discussie over de toelaatbaarheid van kerkmuziek.

Evelyn keerde terug naar Rotterdam, waar hij op de markt zijn eerste olifant zag. Meer onder de indruk was hij van een haan met vier poten en een opening in de borst, van waaruit het beest de wereld zou bekijken, althans zo werd hem verzekerd...

Na het graf van Willem van Nassau in Delft te hebben bezocht trok hij door naar Amsterdam. Wat hem zeer fascineerde waren de fonteinen die hij overal zag. Vanwege de veelheid van sloten, waters, grachten en kanalen veronderstelde Evelyn dat in Nederland iedere man zijn eigen boot bezat. Hij bezocht diverse kerken en het kaartenatelier van Blaeu. In Leiden bezocht hij het Anatomietheater en de verzameling rariteiten die de Universiteit bezat. Terug in Den Haag liet hij een harnas maken en bezocht hij het beeld van de vrouw, van wie men beweerde dat ze *'borne as many children as are dayes in the yeare'*.

Tijdens een bezoek aan de receptie van de Koningin-Moeder (Amalia van Solms), viel hem op dat zij overal om zich heen een *'universal discontent'* verspreidde. Dit chagrijn vergoelijkte hij door er aan toe te voegen, dat ze ook wel veel had meegemaakt.

Via een bezoek aan de nieuwe vestingwerken rondom Den Bosch vertrok Evelyn uiteindelijk naar de Spaanse Nederlanden. Ook daar zou hij nog enige weken rondreizen alvorens in oktober naar Engeland terug te keren.

Hij was over het algemeen een enthousiaste bezoeker van Nederland. De goede wegen, de schone straten en huizen en de verschillende bezienswaardigheden vervulden hem met bewondering.

William Brereton (1634)

Enige jaren daarvoor, in 1634, had Wiliam Brereton een tocht gemaakt door Nederland. Brereton was afkomstig uit Chester uit een adellijke familie. Hij zou het uiteindelijk brengen tot generaal in het leger van Cromwell. Op dertigjarige leeftijd maakte hij een aantal tochten door Engeland, Ierland en de Lage Landen.

kleio

nummer 7/92
pagina's 24 en 25

Het begin van zijn reis naar Nederland was niet zeer voorspoedig: dreiging van piraten en storm was constant aanwezig. Hoewel de oversteek rustig verliep, kon men bij het passeren van Den Briel de masten van op de zandbanken vastgelopen voorgangers bewonderen. Hem bleef dit lot gespaard en zo zette Brereton op 26 mei voet op de kade van Schiedam, dat hij ervoer als *'dainty, pleasant, sweet'*, met een mooie kerk.

Voor een spotprijsje huurde hij een postkoets naar Rotterdam, waar hij in de Engelse kerk een preek aanhoorde van een *'mr. Peters, a right zealous and worthy man'*. Peters preekte in een gewezen speelhuis, dat op kosten van de Staten was omgebouwd tot kerk. Ook het honorarium ontving Peters van de Nederlandse overheid. Deze religieuze steun verzachtte Brereton's oordeel over de Nederlanders niet: de schreeuwende en spelende kinderen op de sabbath waren hem een doorn in het oog. Hij bezocht ook de havens en keek zijn ogen uit naar de prachtige oorlogsschepen van de prins van Oranje. Hij stelde zich gedetailleerd op de hoogte van de bestuursvorm in de stad en ook hij was getroffen door het lot van de leprozen. Hij vervolgde zijn reis naar Dordrecht, waar hij opnieuw contact zocht met de voorganger van de Engelse kerk. Blijkbaar werd hij toch wat geplaagd door heimwee. Dit zal een terugkomend element blijken: overal waar hij een stad betreedt, zoekt hij landgenoten, vooral predikanten. Ook het bezoek aan Den Haag begon op deze wijze.

De belangstelling voor politiek van Brereton was groot: overal waar hij kwam probeerde hij precieze inlichtingen te krijgen over de plaatselijke overheid. Hij poogde ook cijfermateriaal te verkrijgen: over de prijzen, de omvang van de handel, de bevolking etc. Er was ook minder grootse kant aan hem: bij alles wat hij uitgeeft, noteert hij de prijzen. Hij ontving bijvoorbeeld van de prins van Oranje een handvol tulpen, waarvan hij via de tuinman ontdekte dat ze minstens 500 gulden kostten. Dan lijkt zijn waardering ook met sprongen toe te nemen.

Op een uitje naar Loosduinen kwam hij dromedarissen tegen, waarvan hij alleen weet te melden dat ze lelijke bulten op hun rug hebben en de paarden schrik aanjagen. Aan een galg zag hij een Engelsman hangen, die de zoon van zijn huisbaas had omgebracht. Alvorens hem op te hangen, had men zijn benen gebroken en zijn hersens ingeslagen. Dit vond Brereton toch wat wreed.

Daarna echter vertelt hij in zijn reisverslag het volgende verhaal: er was onlangs een herberg ontdekt, waar de gasten via een valluik in de kelder terecht kwamen. Daar stond een

aantal slagers klaar om de ongelukkigen te doden, uit te benen en in te zouten. Pas na ruim tweehonderd slachtoffers werd dit schandaal ontdekt. De moordenaars ontgingen hun gerechte straf niet, sommigen werden dagenlang gemarteld voordat de beul ze uit hun lijden verlost. Onbekend is of dit fantastische verhaal op waarheid berust of dat men Brereton het een en ander op de mouw heeft gespeld.

DE AKADEMIE te LEIDEN

Brereton bezocht na Loosduinen de stad Leiden, wat hij de prettigste stad in Nederland vond. Zelfs de galg kon zijn goedkeuring wegdragen. Deze was van prachtig metselwerk en versierd met vergulde bollen. De gebouwen van de universiteit echter vond hij nogal mager afsteken bij Oxford. Hij woonde een aantal colleges bij en bezocht evenals Evelyn het anatomietheater en het rareitienkabinet.

Op weg naar Haarlem en Amsterdam, waar hij opnieuw de Engelse kerken met een bezoek vereerde ontmoette hij een man die zo enorm dik was, dat zijn eigen benen hem niet dragen konden. Hij kon alleen met een slee zijn gewicht niet kon torsen. De man was op zijn vijftiende reeds begonnen uit te dijen en intussen zo dik geworden, dat zijn taille tweeënhalve meter omvatte. Brereton zelf mat dit op.

Zijn reisverslag staat vol wetenswaardigheden over stadsbesturen, gebouwen en financiën maar gelukkig vond hij ook de ruimte om dit soort anecdotes neer te schrijven. Nergens echter heeft hij aangegeven waarom hij de reis ondernam.

Hoewel Amsterdam als grootste handelsstad

van Nederland sterk zijn belangstelling had - hij bezocht ondermeer de beurs, verschillende markten en kunstverzamelingen - waren het vooral doolhoven die hem boeiden. Opvallend vond hij ook het grote aantal joden in Amsterdam, die als een groep apart woonden en hun eigen gebruiken hadden. Ook Evelyn had een aantal lange gesprekken met joden over hun geloof en denkwereld tijdens zijn verblijf in Amsterdam.

Brereton's belangstelling voor godsdienst is al eerder gebleken, en de veelheid aan religies in Amsterdam intrigeerde hem. Hij bezocht vele kerken van verschillende geloofsrichtingen en deed zijn best om te begrijpen op welke punten de religies uiteenliepen. Toch kostte hem dit af en toe grote moeite.

Hoewel hij vol bewondering spreekt over de grachten, zijn er zaken die hem meer bezig houden: midden in zijn beschrijving van de Heren- en Keizersgracht gaat hij over tot het noteren van de schulden die diverse heren nog bij hem hebben uitstaan.

Na zijn oponthoud in Amsterdam, keerde hij overladen met kisten en koffers, terug naar zijn vaderland.

Thomas Pennant (1765)

James Boswell beschreef Thomas Pennant als 'de beste reiziger die ik ooit gelezen heb. Hij ziet meer dingen dan wie dan ook'.

Pennant was één van die jongelieden die op de grand tour was geweest en toen de smaak van het reizen te pakken had gekregen. Op zijn reis van 1765 maakte hij kennis met beroemde wetenschappers en kunstenaars. De

vragenlijsten die sommige toeristen meekregen om hun nieuwsgierigheid wat op gang te brengen waren voor hem overbodig: hij had een brede belangstelling, variërend van het maken van tapijten, de dierentuinen in Frankrijk, de kleding van de vrouwen tot het werk van schilders en graveurs.

Op zijn reis door Frankrijk bezocht hij Buffon en hij sloiep in een herberg die Jean-Jacques Rousseau één dag tevoren verlaten had. Op de tocht door Zwitserland ontmoette hij Haller en Voltaire. Opvallend genoeg bezocht hij Italië niet: zijn interesse ging in de eerste plaats uit naar wetenschappers en die ontmoette hij vooral in Frankrijk, Zwitserland en Duitsland.

Op de terugtocht naar zijn vaderland kwam hij ook door de Lage Landen, waar hij logeerde in Nijmegen en zijn weg via Arnhem vervolgde. Ook hij was zeer te spreken over het landschap, de steden en de kwaliteit van de wegen.

DE NEUDE TE UTRECHT

Als een van de weinigen bezocht hij Utrecht, dat hij een prachtige stad vond, vol statige lanen en mooi omzoomde grachten. Hij beklom de Domtoren en had van daar *'een enorm uitzicht naar alle kanten over dit zeer vlakke land. Ik zag Amersfoort, Amsterdam, Haarlem en Rotterdam liggen'*.

Deze laatste observatie maakt de karakterisering van Boswell wel heel treffend. Pennant herhaalt met enige scepsis (veel meer dan Brereton is hij een kind van de rede) het verhaal over het door de wind meegevoerd middenschip van de Domkerk. De tuinen bij de zijdespinnerij Zijdebale in Utrecht vindt hij een perfecte uitdrukking van de Hollandse smaak: heel groot, met

twee enorme koepels erin en met schelpen ingelegde mozaïeken.

Hierna vertrok Pennant voor een bezoek aan Gouda en Rotterdam. Via Amsterdam (waar hij de Jodenbuurt, een geliefd reisobject, het Rasphuis en de gevangenis bezocht en opmerkt dat er weinig criminelen in zo'n grote stad zijn. In London is het veel erger) en Den Haag, waar hij diverse wetenschappers met een bezoek vereert, maar ook een tocht maakte naar Monnikendam om de klederdacht te bekijken, de windmolens in werking te zien en de vissersboten te zien uitvaren. In Leiden en Haarlem zijn het de kerken en de beroemde wetenschappelijke collecties die zijn belangstelling hebben.

Thomas Pennant is weinig persoonlijk in zijn verslag: hij lijkt de taak op zich te hebben genomen van een gids en doet verslag van de rariteiten en wetenswaardigheden van de steden waar hij is, zonder echter zijn eigen mening te geven of leuke anecdotes te vermelden.

Via Antwerpen en de Vlaamse steden reisde Pennant terug naar Calais, waar hij op 18 augustus overstak naar Engeland. Hij was toen bijna een jaar onderweg geweest. Dit was korter dan veel grand tours duurden. Sommigen namen wel vier jaar in beslag.

Matthew Decker (1748)

Van een heel ander karakter was de reis die Matthew Decker ondernam. Matthew was onder de naam Mattys in Amsterdam in 1679 geboren als zoon van een ambachtsman die zijn geluk met enig succes beproefde in de handel. Zoon Mattys trad in de voetsporen van zijn vader, maar besloot het in het buitenland te proberen: hij vertrok in 1702 naar Engeland.

Het ging hem daar voor de wind, misschien zelfs door betrokkenheid bij 'windhandel'. Het is de tijd van de beroemde 'bubbles', investeringsprojecten waarbij vele Engelsen van hun extra geld verlost werden en enkele handige kooplieden fortuinen wisten te vergaren. Mattys, intussen Matthew Decker is een van hen. Dat dit fraduleuze optreden zijn sociale positie niet aantastte blijkt door zijn contacten met het Engelse vorstenhuis. De schatrijke Decker werd in de adelstand verheven en bracht het tot directeur van de Engelse Oost-Indische compagnie.

Engeland was destijds met Holland verbonden in een strijd tegen Frankrijk. Waarschijnlijk werd de reis van Decker vanuit een politiek motief geïnitieerd: de Engelsen wilden betrouwbare informatie over hun bond-

Rotterdam gebracht. Daar legde hij verschillende bezoeken af aan hooggeplaatste personen. Enkele dagen later vervolgde hij zijn reis naar Den Haag, waar hij diverse ontmoetingen had met stadhouder Willem IV, zijn vrouw Anna van Hannover en hun kinderen. Hij discussieerde met het paar over economie en politiek en is vol bewondering over hun inzicht in de problemen.

Vooraf Deckers ideeën over belasting hadden de belangstelling van de stadhouder. Deze was juist bezig met belastinghervormingen.

En hier kreeg Decker van zeer dichtbij mee te maken toen hij in Amsterdam logeerde. De oneerlijke belastingdruk was de oorzaak van een oproer, waarbij een woedende menigte zijn onvrede uitte door plundering van het statige grachtenpand van een belastinggaarder. Dit pand was slechts enkele huizen verwijderd van het logeeraadres van Decker en hij beschrijft nauwkeurig hoe de hele inboedel door de volksmenigte uit het huis wordt gesmeten, vernield wordt en in de gracht verdwijnt. Decker uit zijn verbazing over het feit dat er nauwelijks iets gestolen wordt.

Enkele dagen later was hij getuige van de executie van twee plunderslaars. Een man en een vrouw hadden op eigen houtje een huis geplunderd en waren door de schout gearresteerd. Na elkaar worden ze uit een raam van de Waag opgehangen. Het is zo druk bij dit schouwspel, dat door het gedrang diverse mensen in het water worden geduwd.

DE ST. ANTHONIES WAAG te AMSTERDAM.

genoot en welke rol deze in het conflict kon spelen. Spionage, zogezegd.

De reis wordt gepland maar vlak voordat Decker vertrekt wordt er een vrede gesloten. Hij krijgt nu een andere opdracht: de Engelse koning gaat op staatsbezoek en het is Decker, die toch al naar Holland zou vertrekken, die dit bezoek gaat voorbereiden. En het kon geen kwaad wanneer hij onderweg zijn ogen goed zou open houden...

In mei 1748 stak Decker naar Holland over. Onderweg werd zijn postboot lastig gevallen door een Franse kaper, die echter zijn kanonnen weinig precies wist te richten en al zijn kogels in het water zag verdwijnen. De passagiers kregen vuurwapens uitgereikt om mee te helpen in de strijd, maar daar maakte Decker zijn handen niet aan vuil: hij trok zich in de kajuit terug en wachtte tot het sein "alles veilig" gegeven werd.

Na aankomst in Nederland werd hij met het zeiljacht van een goede zakenkennis naar

Een groot deel van de tijd echter bevond Decker zich in de buitens van de rijke handelaars en politiek belangrijke bestuurders in de duinen bij Haarlem of langs de Vecht. Daar bracht hij beleefdheidsbezoeken met een dubbele bodem, want hoewel hij het niet in zijn dagboek vermeld, worden hier achter de coulissen de politieke gesprekken gevoerd. Tussendoor vond hij tijd om zijn geboortehuis, zijn oude school en het huis van jeugdvrienden te bezoeken.

Het contrast tussen zijn huidige levensstijl en de sociale omgeving waarin hij is opgegroeid, stemde hem tot dankbaarheid. Hij heeft het ver geschopt in de wereld.

Tochtjes naar Delft, Gouda en Dordrecht stonden op het programma, voor hij na een laatste bezoek aan de stadhouder terugkeerde naar zijn landgoed in Richmond. Zijn 'sentimental journey' was net op tijd: in maart van het volgend jaar stierf Decker.

Zijn dagboek geeft een goed beeld van de high society in de 18e eeuw, de nette kringen rond de stadhouder en zijn mede- en tegenstanders, de burgemeesters en kooplieden en hun prachtige landhuizen buiten en grote woningen in de stad.

Benjamin Silliman (1804)

In 1804 stelde het college van bestuur van de Yale-universiteit in New England een bedrag beschikbaar om de bibliotheek en de laboratoria uit te breiden. Men besloot een agent naar Europa te sturen om daar de benodigde materialen te verzamelen. De keuze viel op Benjamin Silliman, een docent chemie van de universiteit. Op verzoek van zijn broer

hield hij een reisdagboek bij, dat hij in gedeeltes verscheepte naar Amerika. De notities in het dagboek werden ter plekke gemaakt en geven een zeer levendig beeld van de reis.

Silliman vertrok in 1805 naar Engeland, reisde daar enkele maanden rond en stak toen het Kanaal over naar de Lage Landen. Ook daar verbleef hij enkele maanden en keerde toen terug naar Engeland. Een tour door Schotland sloot zijn tweejarige rondreis af.

Op 29 september 1805 steekt Silliman in Gravesend van wal. Hij is zich zeer bewust van de gevaren van zijn reis, Engeland is tenslotte in oorlog met Frankrijk en zijn reisdoel, Nederland is bezet gebied. Tijdens de overtocht is hij getuige van een zeegevecht tussen enkele oorlogsschepen, maar zijn eigen schip, een vroegere Franse schuit die buitgemaakt is, krijgt geen averij en komt ongeschonden in de wateren voor Den Briel aan. Via de Maas vaart hij landinwaarts, daarbij vrolijk gegroet door passerende Hollandse vissersschuiten.

Hier doet Silliman zijn eerste opvallend observaties: de vissers, van jong tot oud, hebben allemaal een pijp in de mond. Ondanks dat kunnen zij al rokend de zeilen bedienen, karweitjes aan boord opknappen, met elkaar kletsen en dat bij de stevige bries die er staat. Later is Silliman hier minder over te spreken: het constante uitblazen van tabaksrook maakt hem in de Hollandse huizen, trek-schuiten en koetsen onpasselijk. Bovendien wijt hij het langzame tempo van werken in Nederland aan dezelfde verslaving: de pijp is zo belangrijk dat de Hollander zich niet haast, dan zou zijn pijp maar breken.

kleio

nummer 7/92
pagina's 28 en 29

Bij de landing in Rotterdam valt het Silliman op, dat de Fransen op zeer vernederende wijze met de Hollanders omspringen. Nominaal ligt de autoriteit bij de Nederlandse bestuurders, maar zij kunnen geen besluit nemen zonder dat een Fransman het moet bevestigen. Zo mogen de reisgenoten van Silliman niet van boord, voor de Franse commandant dat heeft goedgekeurd. Aangezien deze hoogwaardigheidsbekleder een paar dagen de stad uit is, moeten de passagiers eenvoudig een week wachten - aan boord.

Handel tussen Engeland en het Franse Rijk, dus ook Nederland is verboden. De strijden hebben daar een oplossing voor: buitengaats wordt aan boord van Engelse schepen de Pruisische vlag gehezen en in het scheepsjournaal wordt een Duitse haven als vertrekpunt opgegeven. Bij vertrek uit Holland wordt een Duitse haven als bestemming opgegeven. Het zijn vooral de Franse autoriteiten die dit systeem in stand houden: er wordt 'zwart' enorm veel geld verdiend met deze praktijken. Toch is de Hollandse handel slechts een schaduw van wat het vroeger was: overal ziet Silliman stille werkplaatsen, lege pakhuizen en rondhangende mensen, wachtend op te lossen schepen die niet arriveren. De Beurs is nog maar een kwartier per dag geopend: er valt toch niets te verhandelen.

Silliman komt met behulp van de Amerikaanse consul van boord en trekt dan enkele malen rond tussen Amsterdam, Leiden, Haarlem en Den Haag, waar hij gerenommeerde wetenschappers bezoekt en vele belangrijke collecties bekijkt. Ondertussen heeft hij zijn ogen niet in zijn zak en weet hij vele interessante zaken over de Hollanders te melden.

Opvallend vindt hij hun nieuwsgierigheid. Vele huizen zijn met enkele spiegels uitgerust, zodat men van de eerste verdieping af beide zijden van de straat kan afkijken en de eigen voordeur in de gaten kan houden. Ongewenst bezoek wordt zo ruim van te voren gesignaleerd en het personeel krijgt dan meteen opdracht, te melden dat de heer of de vrouw des huizes helaas afwezig is.

Reizen doet Silliman vooral met de trek-schuit. Een ideale manier van vervoer vindt hij, als hij tenminste de cabine voorin het schip voor zichzelf heeft. Regelmatig echter moet hij deze delen met Hollanders, die onmiddellijk een pijp opsteken. Half stikkend in de doordringende rookwolken, vlucht Silliman dan maar weer het dek op. Het gaat hem ook niet snel genoeg. Hierin ziet hij het grote verschil tussen Hollanders en Engelsen: Engelsen zijn snel, bereid tot risico's waar Hollanders rustig zijn en op zekerheid spelen.

Daarom ook, in zijn optiek, hebben de Hollanders de internationale concurrentieslag op de wereldzeeën van de Engelsen verloren. Deze rust van de Hollanders is zelfs te merken bij hun drankgebruik: hoewel ze grote hoeveelheden jenever achterover slaan, worden ze daar niet merkbaar opgewonden van. De Hollandse vrouwen steken positief af bij de Engelse: hun houding is voornamer en hun uiterlijk puur en schoon. Over de mode heeft hij andere ideeën: hij is ervan overtuigd dat sinds de tijd van Alva er niets veranderd is.

Alom betreurt hij de achteruitgang in handel, bouwnijverheid en scheepsbouw. De Franse overheersing is hem een doorn in het oog. De Hollandse meubels lopen minstens een eeuw achter bij de Engelse: ze zitten zeer oncomfortabel. Dat geldt ook voor het interieur van de postkoetsen, die aan de buitenkant vrolijk beschilderd zijn maar de reizigers door elkaar heen hotsen en blauwe billen bezorgen.

Via Antwerpen vangt hij de terugtocht aan, niet nadat hij heeft opgemerkt dat in de Hollandse herbergen grote waarde wordt gehecht aan het uiterlijk der dingen: alles is schoongepoetst en geschrobt, het interieur blinkt je tegemoet.

zoeken, kreeg Southey van zijn pasgetrouwde broer de gelegenheid om mee te gaan op diens huwelijksreis. Hij was een zeer honkvast persoon, een groot liefhebber van geregelde maaltijden en nachtrust en ook bond hem de familiekring.

Southey had, als dichter, een werk geschreven over de slag bij Waterloo, een plaats die was opgenomen in het reisschema van zijn broer. Dit was voldoende verlokkelijk om hem de koffers te doen pakken. Met enige moeite overtuigde hij vrouw en dochter van het nut van de reis, zodat ze gedrieën in september 1815 klaarstonden op de kade van Ramsgate. De familie Southey trok vooral met de trekschuit door België, en bezocht Oostende, Brugge, Gent, Antwerpen, Brussel, Luik en Maastricht. Overal stuitten ze nog op soldaten en rondtrekkende troepen, maar ook lagen er overal nog lijken langs de weg. Southey kocht als aandenken een Frans pistool.

De hele reis stond in het teken van de grote strijd die net achter de rug was. Links en rechts kwamen ze door verwoeste dorpen en langs verbrande boerderijen. Southey bezocht regelmatig kerkhoven, op zoek naar slachtoffers van de lange strijd. Nabij Brussel stuitte hij op een beroemd object: het graf

Gezicht van de Herberg het Moolentje.

Robert Southey (1815)

De gevolgen van de oorlog die Silliman van nabij heeft gezien, blijken uit de reis van de 'poet laureate' Robert Southey, die in 1815 een tocht maakt door de Zuidelijke Nederlanden.

Hoewel hij niet van plan was meteen na de nederlaag van Napoleon het continent te be-

zoeken, kreeg Southey van zijn pasgetrouwde broer de gelegenheid om mee te gaan op diens huwelijksreis. Hij was een zeer honkvast persoon, een groot liefhebber van geregelde maaltijden en nachtrust en ook bond hem de familiekring.

*'This is the grave of Lord Uxbridge's leg
Pray for the rest of his body, I beg.'*

Southey klaagde op de terugreis over de vele controles die de Vlamingen uitvoeren, telkens weer moest hij zijn paspoort te voorschijn halen. Ook ontsnapte hij aan de grote ongemakkelijke dekbedden en kussens van de herbergen, door af en toe een kamer te vinden waar hij op meer Engelse wijze de nacht kon doorbrengen.

Via Calais keerde de familie in oktober weer terug.

Reisdoel Holland

In het onlangs verschenen proefschrift van M. van Strien-Chardonneau wordt een aantal reisverslagen van Fransen besproken, die Nederland in de tweede helft van de 18e eeuw bezoeken. Hen valt de diversiteit aan kerken en kerkgenootschappen op, maar ook zaken als ziekenhuizen, hofjes voor oude mensen, weeshuizen, de dijken uiteraard en de kunst- en wetenschappelijke verzamelingen in het land. Soms wordt dit met een hebbelijke blik bekeken en na de inlijving van de republiek bij Frankrijk worden vele van deze schatten per ommekeer naar Parijs vervoerd. Ook de properheid van het land oogst bewondering.

In die opzichten wijken hun verslagen niet af van de verslagen van de Engelse en Amerikaanse toeristen die hierboven zijn beschreven. Die verslagen bestrijken een lange tijd en het is duidelijk, dat de objectiviteit en de betrouwbaarheid van Evelyn en Brereton minder is dan die van Pennant of Decker. Evelyn en Brereton spreken ook over de religieuze verdraagzaamheid, Brereton echter niet positief omdat hij als overtuigd calvinist al die poespas maar niets vindt. Bij Decker vindt de lezer de grappige anecdote, dat zowel hij als zijn gastvrouw een kerkdienst willen bezoeken, zij echter bij de Waalse gemeente terwijl hij de Engelse preferereert. Er is echter maar één koets en in hun beleefdheid elkaar te laten voorgaan ruziën ze zolang, dat de dienst reeds voorbij is voor er een beslissing valt.

Silliman en Southey bezochten deze streken in ongewone omstandigheden, dus hun opmerkingen zijn niet zo goed te vergelijken met de andere verslagen. Maar Pennant bezichtigde, als kind van de Verlichting evenals de vele Fransen, de beroemde wetenschappelijke collecties die zich in de Republiek bevonden. Dat was niet zo verwonderlijk: vele buitenlandse vorsten huurden Nederlandse verzamelaars om hun prive-museum op poten te zetten. Nederlandse collecties werden voor enorme bedragen aan edellieden uit Frankrijk, Rusland of Oostenrijk van de

hand gedaan. En ging het niet goedschiks: onder Napoleon werd het Louvre de schatkamer van Europa, waarin de inhoud van tientallen verzamelingen verdween. Het kostte de Nederlandse regering nog jaren om na de verbanning van Napoleon de gestolen goederen terug te krijgen.

Concluderend kan worden gesteld, dat Nederland een geliefd reisdoel was, vanwege de properheid, de religieuze tolerantie, de wetenschap en uiteraard de bijzondere attracties. Die attracties verschilden echter in de loop der eeuwen.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

E. Chaney, *The Grand Tour and the Great Rebellion. Richard Lassals and "The voyage of Italy" in the seventeenth century* (Geneve 1985).

Het dagboek van sir Matthew Decker. Een Nederlandse Engelsman over Nederland in 1748 en de buitens in de 18e eeuw (Baarn 1987).

C. Hibbert, *The Grand Tour* (London 1969).

G.R. de Beer (ed.), *Tour on the continent 1765 by Thomas Pennant Esq* (London 1948).

W. Brereton, *Travels in Holland the United Provinces England, Scotland and Ireland* (Chetham 1864).

J. Bowle (ed.), *The diary of John Evelyn* (Oxford 1983).

R. Southey, *Journal of a tour in the Netherlands in the autumn of 1815* (London 1903).

B. Silliman, *A journal of travels in England, Holland and Scotland*, 2 vol. (Boston 1812).

Het CSE Lbo/Mavo 1992

Zoals in de voorafgaande jaren geeft Anneke Rood, medewerkster van het CITO voor de examens Lbo en Mavo, een toelichting met cijfermateriaal op het afgelopen examen geschiedenis en staatsinrichting.

Dit jaar waren er een paar veranderingen in het CSE. De lay-out was anders, doordat er een apart boekje met werkmateriaal was; er waren meer open vragen, en de punten stonden voor de vragen. We mogen aannemen dat deze veranderingen over het algemeen goed bevalen zijn, gezien het uitblijven van een noemenswaardige hoeveelheid reacties.

Een aantal gegevens

In tabel 1 valt vooral de cesuurverschuiving voor het C-nivo op. Het C-examen is te moeilijk geweest, wat bleek uit de geringe afstand tussen de gemiddelde p-waarde van de overlap en het C-specifieke gedeelte (tabel 4).

Uit tabel 2 blijkt dat noch op D- noch op C-nivo erg makkelijke vragen in het examen zaten. Hierdoor was er geen compensatie voor een enkele heel moeilijke vraag. Wel lag op beide nivo's het percentage moeilijke vragen lager dan in 1991.

Het aantal vragen dat het beste discrimineert, het aantal vragen tussen de 30 en 85 lag op beide nivo's ruim hoger dan in 1990.

Uit tabel 3 blijkt dat het verschil tussen de gemiddelde p-waarden van het open en het gesloten deel aanzienlijk is. Bij het D-nivo is dat zelfs groter dan bij het C-nivo. Waarschijnlijk tegen verwachting, is 'Europa' makkelijker gebleken dan 'het interbellum'.

Het nivoverschil kwam adequaat tot uiting op de overlap, maar werd teniet gedaan doordat de C-specifieke vragen bijna even moeilijk waren als de overlap-vragen.

Door de problemen rond het uitgelekte D-examen zijn er veel minder reacties op de examens binnen gekomen dan gebruikelijk. Ook zijn de normvergaderingen slecht bezocht of afgelast. Maar dat de examens moeilijk gevonden werden, klonk toch wel door. Bovenstaande cijfers bevestigen dat ook.

De toets- en itemanalyse verschaft als enige duidelijke indicatie voor de moeilijkheidsgraad, en dan nog alleen voor het C-nivo, het

te geringe verschil tussen de overlap en het C-specifieke gedeelte. Om die reden is de cesuur dan ook bijgesteld. Op zoek naar verdere verklaringen komt het toegenomen aantal open vragen in beeld en ook de stofomschrijvingen. Met name het abstractienivo van de stofomschrijving van het interbellum was nogal hoog voor Mavo-leerlingen.

tabel 1

	D		C	
	1992	1991	1992	1991
maximum score	100	100	100	100
gemiddelde score	49.01	53.11	40.32	45.98
gemiddelde p-waarde	54.50	59.00	44.80	51.10
gemiddeld cijfer	5,9	6,3	5	6,6
(bijgestelde) cesuur	51/52	50/51	47/48	52/53
percentage onvoldoendes	26	12	39	35

tabel 2

Moeilijkheidsgraad

Aantal vragen in procenten

	D		C	
	1992	1991	1992	1991
p < 30	11%	13%	7%	17%
p tussen 30 en 85	89%	77%	93%	75%
p > 85	-	10%	-	8%

tabel 3

Onderdelen

gemiddelde p-waarde

	D	C
	1991	1990
gesloten deel	64,20	51,40
open deel	44,20	38,40
hele examens	54,50	44,80
Europa	55,60	42,40
Interbellum	53,40	42,40

tabel 4

	D	C
gemiddelde p-waarde overlap vragen	57,70	44,20
gemiddelde p-waarde nivo-specifieke vragen	53,10	45

Een deskundige van het CITO op het gebied van taalgebruik voor Mavo-leerlingen heeft de examens bekeken en het resultaat daarvan was dat veruit het grootste gedeelte van de examens op dat punt als goed beoordeeld werd. Een aantal nuttige adviezen terzake zijn dankbaar aanvaard.

Een paar adviezen en opmerkingen

In *Uitleg* staat sinds enige jaren noodzakelijke informatie over de examens van dat jaar, maar uit sommige reacties bleek dat er docenten zijn die deze exameninformatie niet gelezen hadden. Van lezen gesproken, er was kritiek op vragen waaruit bleek dat niet ge-

noeg gezegd kan worden dat kandidaten, maar ook docenten, de vragen goed moeten lezen.

Wat betreft de VGN-examenbesprekingen: dit zijn *besprekingen*, geen *normvaststellingen*. Ook dit kan niet genoeg gezegd worden, gezien het beroep dat elk jaar op deze besprekingen wordt gedaan. Het antwoordmodel is bindend, het is niet toegestaan hier naar eigen inzicht vanaf te wijken. De examenbespreking is niet bedoeld om het antwoordmodel 'soepel en creatief' te leren hanteren.

In de stofomschrijving staat waar het examen over zal gaan. De 'katernen' die de uitgevers op de markt brengen, hebben niet de status van de door de minister vastgestelde stofomschrijving. Een beroep op die uitgaven heeft dan ook geen zin! Wél zin heeft het lezen van additioneel materiaal, zoals bijvoorbeeld de readers die sinds 1991 door de VGN op de markt gebracht worden.

Het nieuwe examenprogramma zal terug te vinden zijn in de examens van 1994. Moge blijven gelden: samen sterk op weg naar steeds betere examens.

Een sprankelende uitgave van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur

Een tijdschrift over het DAGELIJKS LEVEN in heden en verleden. Over zaken en gebruiken waar iedereen elke dag mee te maken heeft: van koek tot ondergoed en van gebruiken rond de geboorte tot sprookjes vertellen. Bovendien vindt u in ALLEDAAGSE DINGEN een agenda met alle exposities, studiedagen, cursussen, nieuwe boeken en dergelijke op het gebied van de volkscultuur.

Speciale aanbieding!

U kunt voor de rest van 1992 een proefabonnement nemen voor f17,50. Een aantrekkelijke korting voor de vier nog resterende nummers!

U abonneert zich door overmaking van het verschuldigde bedrag op gironummer 810806 van het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, Lucasbolwerk 11, 3512 EH Utrecht (telefoon: 030-319997).

KLEIO KRANT

Nieuws van het **VGN** bestuur

Mede door de vakantiespreiding is het bestuur geruime tijd niet bijeen geweest. Deze laatste 'nieuwjes' dateren dan ook van begin juli. In september vergaderen we weer - onder andere tijdens een brainstormdag - en begin oktober wordt de verenigingsraad gehouden om allerlei recente ontwikkelingen te bespreken.

Frits Kat meldt dat er in 1993 een conferentie wordt gehouden over het CE-onderwerp van 1994 'Duitsland', georganiseerd door Duitse historici. Van de heer H. Beliën hoorden we dat er een NHG/VGN onderwijsconferentie op stapel staat over de Basisvorming.

Denkt u ook vooral aan de nascholingsdagen over het CE-onderwerp 'Nederland naar een modern-industriële samenleving'! We hopen weer veel VGN-leden te ontmoeten in Leiden (19/9) en Ridderkerk (26/9). Zie voor verdere informatie het augustusnummer van KLEIO.

Tenslotte wenst het bestuur u allen een goed nieuw schooljaar toe met geïnteresseerde leerlingen, een prettig lesrooster en weinig stress.

Tineke Perdeck-Schimmel

VGN - Congres Grenzen Verleggen

Europa sinds 1815

De voorbereidingen voor het VGN-Lustrumcongres dat van maandag 19 tot en met vrijdag 23 april wordt gehouden in Leeuwarden zijn in volle

gang. Het programma staat in grote lijnen vast en enkele sprekers en workshopbegeleiders hebben hun medewerking al toegezegd.

Wij hebben de Hogere Hotelschool bereid gevonden ons te ontvangen en er is hotelaccommodatie voor 150 personen beschikbaar. Het lijkt erop dat de deelnemers uit zo'n veertig verschillende landen van de Raad van Europa zullen komen (twee per land). Daarnaast zullen er nog een aantal afgevaardigden zijn van internationale organisaties. Tevens zijn er vijf sprekers en vijftientig workshopbegeleiders.

Wij kunnen op het moment nog niet inschatten hoeveel plaatsen er zullen zijn voor Nederlandse geschiedenisdocenten. In de komende maanden wordt dat duidelijk. Wij zullen een oproep plaatsen wanneer u zich op kunt geven en we zullen dan proberen zoveel mogelijk VGN-leden een plaats te bezorgen.

De laatste dag, vrijdag 23 april, organiseren wij een grote jubileumdag voor de VGN. Wij zijn van plan de ochtend te vullen met enige sprekers of workshops. Met de lunch komen dan ook de buitenlandse gasten en het middagprogramma is voor iedereen.

Daarna zouden wij buitenlandse gasten die daarvoor voelen graag in de gelegenheid willen stellen een of twee dagen bij een Nederlandse collega door te brengen. Ook hiervoor kunt u in de komende tijd een oproep tegemoet zien.

Tijdens het congres zal de internationale organisatie van docenten geschiedenis officieel worden opgericht.

Joke van der Leeuw-Roord,
voorzitter VGN

De Verenigingsraad

Op zaterdag 3 oktober vindt de jaarlijkse Verenigingsraad plaats. Hiervoor worden onder andere de leden van de verschillende com-

THE 1992 RACE TO THE WHITE HOUSE

**Het Amerikaanse politieke systeem en de
presidentsverkiezingen**

**Studiedag voor docenten geschiedenis en
staatsinrichting in samenwerking met de Amerikaanse
Ambassade in Den Haag**

VRIJDAG 20 NOVEMBER 1992

Deze studiedag waarin met name aandacht besteed zal worden aan de Amerikaanse Constitutie en het spanningsveld tussen de theorie en de feitelijke gang van zaken zal van 9.30 uur tot 17.00 uur plaatsvinden in het auditorium van de Amerikaanse Ambassade op het Lange Voorhout 102 in Den Haag.

Het programma van de studiedag is als volgt:

9.30 uur	Ontvangst met koffie
10.00 - 10.05 uur	Welkomstwoord door Cultureel Attache Mevrouw Kate Delaney
10.05 - 10.15 uur	Opening door gespreksleider Dr. Jaap Verheul, verbonden aan de vakgroep geschiedenis van de RU Utrecht
10.15 - 11.15 uur	'The American Presidency: Hoover to Bush/Clinton?', lezing door Dr. Bruce Kuklick, Professor of American History aan de Universiteit van Pennsylvania, gevolgd door discussie
11.15 - 11.30 uur	Koffiepauze
11.30 - 12.30 uur	Lezing door Dr. Gerald Sorin, Director of Jewish Studies aan de State University of New York, gevolgd door discussie
12.30 - 14.00 uur	Lunch (tevens gelegenheid het documentatiecentrum in de Ambassade te bekijken)
14.15 - 15.15 uur	Worldnet dialogue met een autoriteit in de USA die commentaar zal geven op de uitslag van de presidentsverkiezingen. Tijdens deze satellietverbinding kunnen de deelnemers rechtstreeks vragen stellen aan de in de worldnet studio in Washington, D.C. aanwezige gast.
15.15 - 16.00 uur	Commentaar door Dr. Maarten van Rossem, verbonden aan de vakgroep geschiedenis van de RU Utrecht
16.00 - 17.00 uur	Borrel

U kunt u opgeven door f15,- over te maken voor 1 november op postgiro 128701 t.n.v. Penningmeester VGN in Den Haag onder vermelding van 'studiedag VS'.

missies uitgenodigd. Tevens stelt het bestuur bezoek van ieder belangstellend lid op hoge prijs.

Plaats: Jaarbeurs Congressentrum in Utrecht

Aanvang: 10.30 uur, vanaf 10.00 uur koffie

Sluiting: 15.30 uur

Op de agenda staan onder meer de volgende onderwerpen:

- de zittingsduur van commissieleden
- het lustrumcongres 1993
- een werkreglement voor commissies
- geschiedenis en staatsinrichting in de basisvorming
- intercultureel onderwijs
- Europese vereniging van geschiedenisdocenten
- conferentie over Duitsland

Tussen 12.30 en 14.00 uur wordt er gelunchd. In verband hiermee wordt u verzocht u op te geven voor deelname aan de administratie van de VGN, Antwoordnummer 43213, 2504 WB Den Haag.
Graag voor 27 september!!!

Wijziging statuten

Op de ALV van 9-3-1992 stelde het bestuur voor enige wijzigingen aan te brengen in de Statuten en het Huishoudelijk Reglement van de VGN. De tekst van de voorgestelde wijzigingen vond u bij de jaarstukken afgedrukt in het bestuurskatern in *Kleio* 1/1992.

Over de bestuursvoorstellen is uitgebreid gepraat. De aanwezigen hebben in enkele gevallen wijzigingen aangebracht in de voorstellen en besloten die gewijzigde voorstellen goed te keuren. Leden die hierop willen reageren kunnen dat voor 1 oktober doen bij de eerste secretaris van de VGN, Hélène Budé.

STATUTEN

Artikel 5

4. Donateurs kunnen zijn zij die geen gewoon lid of buitengewoon lid van de vereniging willen of kunnen zijn.

5. Aspirant-leden kunnen zijn zij die (nog) geen gewoon lid of buitengewoon lid van de vereniging willen zijn.

6. Het in de voorstellen onder 5 staande (zie de jaarstukken in het bestuurskatern van *Kleio* 1/1992).

Artikel 7

Wanneer in deze statuten en in de

reglementen van de vereniging wordt gesproken van 'leden' zonder verdere aanduiding worden daaronder alle leden verstaan zoals genoemd in artikel 5, lid 2 en 3.

Artikel 15, lid 3

Waar staat Artikel 5 lid 5, moet komen Artikel 5 lid 6.

(Opmerking: tot mijn spijt moet ik op de ALV van 1993 in verband met het nieuwe Burgerlijk Wetboek nog eens op een aantal zaken terugkomen!)

HUISHOUDELIJK REGLEMENT

Artikel 1 lid 2

2 Donateurs en aspirant-leden ontvangen drie maal per jaar het verenigingsblad kosteloos.

Artikel 40

Dit is vanaf N.B. niet aangenomen, d.w.z. de beroepsmogelijkheid blijft volgens het 'oude voorstel'.

(Opmerking: gezien het in de Statuten bij artikel 19 en in het Huishoudelijk Reglement onder artikel 33 t/m 38 vermelde, lijkt het mij niet nodig nog een taakomschrijving van de vertrouwenscommissie op te nemen.

Hélène Budé,

1e secretaris van de VGN

Internationalisering

Het bestuur van de VGN zou graag een commissie instellen die zich gaat bezig houden met 'internationale zaken'.

In veel binnen- en buitenlandse bladen en tijdschriften verschijnen artikelen op het gebied van internationalisering die voor historici van belang zijn. Aangezien het voor ons, maar ook voor de leden van de VGN ondoenlijk is zelf al deze informatie te verzamelen zou de Commissie Internationalisering tot taak krijgen deze artikelen te verzamelen, te bekijken, samen te vatten en de informatie door te geven aan het bestuur en via de Kleiokrante aan de leden van de VGN. Daarnaast krijgt de commissie de taak het bestuur te adviseren over zaken betreffende internationalisering en geschiedenis (onderwijs).

De commissieleden bepalen zelf wanneer zij vergaderen, en waar. In de praktijk zal het neerkomen op 6 of 7 keer per jaar.

Wie belangstelling heeft voor voor het werk in deze nieuwe commissie wil ik vragen mij voor 15 oktober een briefje te sturen met naam, adres,

telefoonnummer en functie. U krijgt dan spoedig bericht over een eerste kennismakingsbijeenkomst, waarna u kunt beslissen of u al dan niet zitting wilt nemen in de commissie.

Hélène Budé-Janssens
Patrijslaan 12A
2261 ED Leidschendam

nota *Grenzen verleggen*, uit en verstrekt de subsidie.

Voor meer informatie kunt u de map 'Grenzen verleggen' aanvragen.
Europees Platform, p/a CEVNO
Nassauplein 8
1815 GM Alkmaar
Tel. 072 -118502

Grenzen verleggen

Het ministerie van O&W stelt geld beschikbaar om internationale samenwerking tussen scholen en leraren mogelijk te maken. Al een aantal scholen hebben hiervan gebruik gemaakt en zijn gekomen tot internationale klassenuitwisseling en grensoverschrijdende onderwijssamenwerking.

Het Europees Platform voor het Nederlandse Onderwijs voert de ideeën van O&W, vastgelegd in de

Basisvorming

In juni ontving de voorzitter van de VGN een brief van staatssecretaris Wallage van O&W over de uren voor geschiedenis en staatsinrichting in de basisvorming. Wij waren prettig getroffen dat al ons werk om de overheid te doordringen van het belang van een goede historische vorming voor iedereen niet voor niets is geweest ....

Wij hopen dat deze adviestabellen op veel scholen gevolgd zullen worden. De brief van de staatssecretaris hieronder afgedrukt.

Zoetermeer, 14 juni 1992

Geachte mevrouw van der Leeuw-Roord,

Het is u bekend, dat ik belang hecht aan een goede historische vorming: u wilt daarom waarschijnlijk van mij aannemen dat mijn wat late reactie op uw brief - waarvoor mijn excuses - niet is veroorzaakt door gebrek aan belangstelling voor het onderwerp.

Wat de inhoud betreft het volgende.

Het procesmanagement basisvorming heeft in een brochure een aantal voorbeelden gegeven van lessentabellen die scholen zouden kunnen toepassen bij invoering van basisvorming: voorbeelden als handreiking bij het maken van eigen keuzen door de scholen. Er zijn in totaal drie voorbeelden gegeven. In twee daarvan is sprake van 4 uur geschiedenis en staatsinrichting in de eerste drie leerjaren van het gymnasium, in één daarvan echter van 6 uur. Het zijn - nogmaals - niet meer dan voorbeelden. Die voorbeelden zijn de verantwoordelijkheid van het procesmanagement. Ik zou mij kunnen voorstellen dat u uw argumentatie aan dat team voorlegt, maar waar mogelijk ook aan de scholen. Van mijn kant voeg ik daaraan toe, dat de tabellen werden geformuleerd op een tijdstip dat nog niet bekend was hoe het concept van het nieuwe inrichtingsbesluit, met adviestabellen over de hele cursus, eruit zag.

Inmiddels heb ik dat concept bekend gemaakt en voor advisering naar de algemene onderwijsorganisaties en de Onderwijsraad gezonden. De uren voor geschiedenis en staatsinrichting daarin zijn als volgt (tussen haakjes het aantal wekelijkse lessen in de bestaande minimumtabel):

gymnasium	320 (8)
atheneum	320 (8)
h.a.v.o.	240 (7)
m.a.v.o.	240 (6)
v.b.o.	200 (0,5 tot 2).

Hoewel deze adviestabellen niet verplichtend zullen zijn voor de scholen, zullen ze voor veel scholen direct en indirect toch wel richtinggevend zijn. Ik neem aan dat in dat perspectief uw bezorgdheid zal zijn weggenomen.

De Staatssecretaris van Onderwijs en Wetenschappen,
drs. J. Wallage

CONFERENTIE BEGINNENDE LERAREN

Sta je al/pas enkele jaren voor de klas en vind je het ook zo'n leuk vak? Begin je dit jaar en denk je: 'Kon iemand me maar eens wat nuttige tips geven?'. Zou je dus wel eens van gedachten willen wisselen met andere beginnende collega's geschiedenis en staatsinrichting, of willen horen wat praktijkmensen met meer ervaring te vertellen hebben?

Dan heb je nu je kans, want de VGN organiseert op 5 en 6 november een tweedaagse conferentie voor beginnende leraren.

De conferentie is bedoeld voor startende docenten van iedere leeftijd of anderen, die hopen in de nabije toekomst als docent geschiedenis en staatsinrichting te gaan werken.

Vanwege de werkbaarheid is het aantal deelnemers beperkt tot dertig. Het is dus zaak zo snel mogelijk in te schrijven. Ook niet-leden kunnen zich opgeven, leden genieten echter bij plaatsing voorrang.

De inschrijvers ontvangen zo snel mogelijk nadere informatie over het programma.

De kern van dat programma wordt gevormd door een vijftal workshops. Deze hebben de volgende thema's:

- het zoeken naar een onderwerp voor een historische vertelling, het opbouwen ervan en de uitvoering;
- onverwachte mogelijkheden met de aktualiteit in de geschiedenisles;
- orde of wanorde, een strategie voor een effectieve aanpak in de les;
- geschiedenis en/aan allochtone leerlingen, problemen waar we allemaal mee te maken krijgen;
- hoe vind ik mijn weg in de enorme hoeveelheid materiaal, waarvan ik in de les gebruik kan/wil maken.

Naast deze workshops houden enkele collega's die hun sporen al verdiend hebben een inleiding.

De deelnemers ontvangen een reader met werkmateriaal en bijdragen, die op de conferentie betrekking hebben.

Plaats:

De conferentie wordt gehouden in 'Huize Bergen' te Vught.

Deze locatie is goed te bereiken met eigen of openbaar vervoer.

Kosten:

Dankzij de medewerking van diverse instanties en de ondersteuning van de vakgroep geschiedenis en staatsinrichting van het KPC kunnen de kosten beperkt gehouden worden.

Aan de deelnemers wordt een eigen bijdrage van f50,- gevraagd.

Inschrijving:

Wilt u zich opgeven of wenst u nadere informatie, stuur dan een briefje naar het secretariaat van de VGN-commissie 'Starters' t.n.v. W. Bouwman, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond (Stiphout).

U ontvangt dan spoedig een reactie.

VIJFHONDERD JAAR NA COLUMBUS

Teylers Museum Haarlem

De legendarische foto's van Edward Curtis (1868-1952)

Vanaf 25 september is in het Teylers Museum een tentoonstelling te zien van het werk van de Amerikaanse fotograaf Edward Sheriff Curtis. De foto's geven een beeld van de leefomgeving en tradities van de Noordamerikaanse Indianen aan het begin van deze eeuw: portretten, woningen, landschappen en religieuze feesten. Ook is een originele editie aanwezig van Curtis' levenswerk, zijn in 20 delen uitgegeven publicatie *The North American Indian*, dat uitgegeven werd met financiële steun van de bekende miljonair John Pierpont Morgan. Vanaf circa 1900 heeft Curtis doelbewust gewerkt aan het vastleggen van wat er nog restte van de Indianen. Ruim 35 jaar trok hij door de Verenigde Staten, maakte hij aantekeningen en bouwde hij een enorm archief op van glasnegatieven. Destijds is zijn levenswerk niet zo aangeslagen. De boeken waren te duur, hij ging failliet en stierf arm en vergeten in Los Angeles. Echte erkenning kreeg hij pas na zijn dood.

Op 22 oktober zullen om 20.00 uur lezingen gehouden worden in de gehoorzaal van Teylers over de Indianen en het werk van Curtis door Mick Gidley, hoogleraar aan de universiteit van Exeter, cultureel antropoloog in de cultuur van Noordamerikaanse Indianen, en door Lance Hanson, hoogleraar Engelse taal- en letterkunde aan de universiteit van Tulsa (creative writing), dichter en als Cheyenne Indiaan activist voor Indiaans zelfbestuur.

Teylers Museum.
Spaarne 16
2011 CH Haarlem
Tel. 023 - 319010

Columbus informatiemiddag

Vijfhonderd jaar ontmoeting tussen volkeren

Maandag 12 oktober zal het precies 500 jaar geleden zijn, dat Columbus voet aan wal zette in de Nieuwe Wereld. Op die dag organiseert het KPC samen met het Landelijk Steunpunt Educatie

Ontwikkelingssamenwerking een informatieve middag en leermiddelenpresentatie rondom al het onderwijsmateriaal dat in de afgelopen tijd gemaakt is in het kader van de herdenking van Columbus' historische reis.

Behalve een lezing over het onderwerp, wordt er lesmateriaal toegelicht en is er een leermiddelenmarkt. Het materiaal omvat ook theater, muziek en video.

De middag is vooral bestemd voor docenten geschiedenis, aardrijkskunde, maatschappijleer, Nederlands en muziek. Ook als u zoekt naar een concrete invulling voor intercultureel onderwijs of ontwikkelingseducatie zult u hier zeker iets van uw gading vinden.

De middag wordt gehouden in Utrecht, aanvang 14.00 uur - einde circa 17.00 uur.

U kunt u opgeven bij het KPC, Mw. D. Poullis, Postbus 482, 5201 AL Den Bosch. Tel. 073 - 215435.

U ontvangt het programma van de middag thuis en hoort dan tevens waar hij zal plaatsvinden.

'...En hij noemde hen Indianen'

Parel, het Project Anti-Racistische Evaluatie van Leermiddelen, publiceert een studie naar het beeld van Indianen in school- en leesboeken in drie delen: in geschiedsmethoden voor het basisonderwijs, in geschiedsmethoden voor het voortgezet

onderwijs en in fictionele en niet-fictionele jeugdboeken. Men heeft bekeken op welke manieren aandacht geschonken is aan de ontdekkingsreizen en de oorspronkelijke bewoners.

De katernen kosten f10,- per stuk en zijn te bestellen bij Parel, Postbus 386, 3500 AJ Utrecht. Tel. 030 - 317387 (Radha Angoelal).

Al eerder zijn in de Kleiokrant Columbusactiviteiten aan de orde geweest. Speciale aandacht verdient de juniortentoonstelling 'Veertienhonderd negen twee. Columbus zeilde over zee' die van 1 oktober tot en met 21 maart 1993 te bezichtigen is in het Maritiem Museum in Rotterdam; zie hiervoor het augustusnummer van KLEIO. Bij de tentoonstelling is een uitgebreid pakket les- en begeleidingsmateriaal uitgegeven door de NOT. Zie ook de NOT-advertentie.

Voor spreekbeurthouders en scriptieschrijvers is er een informatiepakket over Columbus vervaardigd, dat te koop is in het Maritiem Museum, bij het LMV-Centrum voor Mondiale Vorming (Postbus 9108, 6500 HK Nijmegen) en bij de SLA (Nieuwe Herengracht 29, 1011 RL Amsterdam). Het kost f4,50 exclusief verzendkosten.

Schatten uit de Nieuwe Wereld

Van 15 september tot 27 december wordt in het Koninklijk Museum voor Kunst en Geschiedenis in het Jubelpark in Brussel een tentoonstelling gehouden van 400 kunstwerken uit de tijd voor Columbus. Het zijn kunsthistorisch zeer hoogstaande stukken uit het hele continent van Alaska tot Patagonië. Het is geen 'didactische' tentoonstelling. Men heeft geprobeerd topstukken bij elkaar te krijgen in de verschillende technieken, die de Indianen hanteerden. Zo zijn er een aantal maskers van de Olmeken, bekende meesterwerken, textiel en kleding van veren uit Peru, voorwerpen van koper en mica uit Noord Amerika en tal van andere stukken van Indiaanse kunstenaars.

Bij de tentoonstelling hoort een uitgebreide catalogus. Het museum is open van 10.00 tot 17.00 uur, op woensdag tot 22.00 uur. Gesloten op maandag, en op 1 november, 11 november en 25 december.

Ontdek Columbus met schooltelevisie

In 1992 is het vijfhonderd jaar geleden dat Christoffel Columbus Amerika ontdekte. Per ongeluk. Hij zocht een nieuwe zeeroute naar China en vond in plaats daarvan 'een nieuwe wereld'. 'Christoffel Columbus' is de titel van een boeiende nieuwe tweedelige schooltv-productie, die tijdens de maand september door de NOT wordt uitgezonden. Zie uitzenddata.

Elk programma duurt ongeveer 25 minuten en bevat voor het merendeel gedramatiseerde eerder door de BBC gemaakte beelden over de ontdekkingsreizen van Columbus. De serie gaat vergezeld van een praktische handleiding met o.a. een uitgebreide inhoudsbeschrijving van elke aflevering, data, namen, jaartallen, achtergrondinformatie, vragen- en opdrachten voor de leerlingen. De prijs van deze uitgave bedraagt f 9,50 per stuk. Tijdens kantooruren te bestellen bij de NOT afdeling verkoop, telefoon 035-236260.

Uitzenddata (Ned. 3)

1. do. 17 september om 10.30 uur
2. do. 24 september om 10.30 uur

Attentie! De afleveringen 1 en 2 worden op woensdag 30 september 1992 achter elkaar uitgezonden om 10.00 uur. Lengte ongeveer 50 minuten.

nederlandse
onderwijs
televisie
not

MET DE **VGN** NAAR MEXICO EN GUATEMALA

31-daagse studiereis naar Mexico-stad, het zuiden van Mexico, Guatemala en Yucatan in de zomervakantie van 1993 (tussen 17 juli en 21 augustus)

De fabelachtige beschavingen van Midden-Amerika (Olmeken, Azteken, Zapoteken, Maya's) hebben steeds tot de verbeelding gesproken.

Deze pre-columbiaanse wereld is in de 16e eeuw

ruw opgevolgd door het Spaanse koloniale bewind, dat in de daarop volgende drie eeuwen een onuitwisbaar en ten dele nog zichtbaar stempel op dit gebied heeft gezet. Pas sinds het begin van de 19e eeuw is Mexico weer zelfstandig.

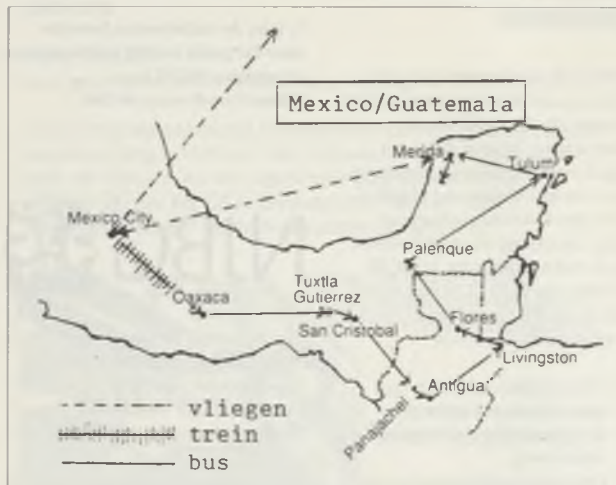
Wie zou deze drie zo verschillende, maar fascinerende werelden niet met eigen ogen willen zien?

In de zomervakantie van 1993 kunnen VGN-leden en hun introducés tijdens een rondreis Mexico en Guatemala leren kennen. Een erkende reisorganisatie staat garant voor de kwaliteit en de uitvoering van deze tocht.

Route en programma staan in grote lijnen vast, maar er is nog voldoende ruimte tot nadere invulling met wensen en ideeën van de deelnemers. De rondreis begint en eindigt in Mexico-stad. De route volgt de plaatsen die op het kaartje staan aangegeven. Vliegtuig, trein, boot en eigen bus brengen ons ter plekke.

De groep bestaat uit maximaal twintig personen. Wat reissom betreft moet gerekend worden op circa f4.250,-. Niet VGN-leden betalen f100,- meer, de toeslag voor een eenpersoonskamer bedraagt f375,-.

In de reissom is begrepen: de vliegreis

Amsterdam/Mexico-stad v.v., de binnenlandse vlucht, de trein Mexico-stad /Oaxaca, transfers, vervoer per eigen bus van dag 6 tot 27, hotelovernachtingen op basis van twee-persoons kamers met douche en toilet (behalve in Sayache en Yaxchilan), excursies volgens het programma, reisbegeleiding, entreegelden (circa f100,-) en fooienpot (circa f60,-), luchthavenbelastingen.

Niet inbegrepen zijn: annulerings-/reisverzekering, maaltijden (ontbijt circa f2,50 tot f4,00, overige maaltijden vanaf circa f7,50), facultatieve excursies, persoonlijke uitgaven (voor zakgeld moet men per week op circa f250,- rekenen).

De inschrijving voor deze schitterende reis sluit weliswaar pas begin 1993, maar gelet op het beperkte aantal plaatsen geldt hier: wie het eerst komt en aanbetaalt, het eerst maalt...

Dus plaatsing geschiedt op volgorde van binnenkomst van uw aanbetaling.

U kunt zich per briefkaart of telefonisch aanmelden bij J.C. Raven, lid Didaktiek en Activiteitencommissie van de VGN, Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens, tel. 05109 - 4050.

Een aanbetaling van f250,- per persoon geldt als bewijs van inschrijving. Dit bedrag dient te worden overgemaakt op postgiro 128701 t.n.v. Penningmeester VGN in Den Haag onder vermelding van 'Mexico'.

Nadere mededelingen over de reis, het programma, de preciese reissom, de data en de verdere betaling zullen de deelnemers thuisgestuurd krijgen.

Teleac

De Groot Mogols de culturele erfenis van een machtige dynastie

Op zondag 25 oktober (TV2 van 22.35-23.05 uur) start een serie van Teleac over de Groot Mogols, zes heersers die diepe sporen hebben achtergelaten in de cultuur van India en Pakistan. De kern van de serie is de bloeiperiode van de dynastie van de Mogols, 1526-1707. (Formeel hebben de Mogols geregeerd tot 1862, toen de laatste afstammeling stierf en Engeland inmiddels de macht over het gebied had overgenomen.)

In deze periode ontstond een nieuwe cultuur, een mengeling van stijlen en technieken van de moslimlanden met die van de Hindoe-cultuur van het oude India. Architectuur (Taj Mahal), tuinaanleg, literatuur, boekversiering en schilderkunst getuigen nog steeds van de bloeiperiode onder de Groot Mogols.

Bij de serie hoort een rijk geïllustreerd studieboek (reeds verschenen in 1971) van de hand van Bamber Gascoigne, die tevens als presentator optreedt. Prijs f49,90. Het is een Engelse serie uit 1990, geproduceerd door Channal Four.

Sprekend over identiteit en geschiedenis

Ook op 25 oktober start een serie van zes gesprekken met prof.dr. H.W. von der Dunk, waarin hij met interviewster Violet Falkenburg ingaat op de wortels van problemen die te maken hebben met identiteit. De gesprekken over telkens een ander onderwerp zijn te beluisteren op de radio (donderdag, vanaf 29 oktober van 12.30-12.50 uur) en te zien op de TV (2e net van 23.05-23.35 uur) en vullen elkaar aan.

De thema's zijn:

1. nationalisme en fascisme
2. de eigenaardige Nederlandse samenleving
3. Duitslands problematische eenheid

4. conservatief en progressief, een kwestie van rechts en links
5. de gedachte van een eindtijd
6. onze omgang met het verleden

De gesprekken zijn bewerkt tot zes essays en gebundeld in het boek *Sprekend over identiteit en geschiedenis*, dat bij Teleac en in de boekhandel verkrijgbaar is. Prijs f39,50.

U kunt de studieboeken bestellen door het goede bedrag over te maken op postgiro 544232 t.n.v. Teleac/Utrecht o.v.v. de titel.

NJBG

Het tijdschrift *Fibula* van de Nederlandse Jeugdbond voor Geschiedenis heeft in augustus een dubbelnummer uitgebracht over Nederlands-Indië.

Fibula
TIJDSCHRIFT VOOR JEUGD EN GEBOORTEN

Het is een rijk geïllustreerd en zeer leesbaar nummer geworden over Nederland en het imperialisme (1870-1914), de Atjeh-oorlog, de geschiedenis van het eiland Banda als voorbeeld van kolonialisme, herinneringen aan Japanse kampen, vrouwen in het KNIL en het Moluks Historisch Museum in Utrecht. Verder bevat het nummer besprekingen rond het thema 'de laatste jaren van Nederlands-Indië'.

U kunt het tijdschrift bestellen door f10,- over te maken op giro 652281 t.n.v. Algemeen Penningmeester NJBG onder vermelding van *Fibula/Indië*.

Advertentie

Educatieve stadsreis

18 t/m 25 oktober
ISTANBUL

R. v.d. Graven studeerde geschiedenis in Nijmegen en schreef een reisboek over Istanbul voor uitgeverij Elmar. Onder zijn deskundige en enthousiaste begeleiding wandelt u in een kleine groep zeven dagen lang door deze fascinerende metropool. Behalve de highlights bekijken we ook de oude Griekse en joodse volkswijken aan de Gouden Hoorn, de dorpjes aan de Bosporus, de 19e eeuwse wijken, de kerkhoven en de landelijke plekjes. Natuurlijk maken we ook een boottocht over de Bosporus. U krijgt veel informatie over de Byzantijnse cultuur, de opkomst en ondergang van het Osmaanse Rijk en het ontstaan van de Republiek Turkye.

Wij verblijven in het luxueuze Richmond hotel in het sjiekste deel van de stad te midden van de vroegere ambassades van de buitenlandse mogendheden. 's Avonds bestaat er gelegenheid om te dineren in karakteristieke Istanbulsse restaurants.

Voor meer informatie en een brochure belt u:
053 - 324675
(ook buiten kantooruren)

MITTERRAND MET ROQUEFORT EN DEPARDIEU

Tijdelijk 8 nummers fl. 13,50

Geïnteresseerd in Frankrijk? Dan kunt u nu bijzonder voordelig kennismaken met En Route. Een tweemaandelijks tijdschrift boordevol informatie over Frankrijk, het Frans en de Fransen. Tijdelijk krijgt u namelijk de 8 laatst verschenen nummers voor slechts fl. 13,50 (inclusief verzendkosten). Normale prijs fl. 51,-. U kunt natuurlijk ook een gratis proefnummer aanvragen. Bel voor meer informatie: 013-356869.

VAN ALLES OVER FRANKRIJK IN ÉÉN BLAD EN ROUTE

Oproep

Het Verzetsmuseum in Amsterdam wil in 1993 een tentoonstelling organiseren over de stakingen van april/mei 1943.

Heeft u materiaal en met name (familie)foto's (kiekjes) van deze wijdverbreide stakingen dan zou men die graag van u lenen. Ook archieven van bedrijven beschikken misschien nog over informatie!

Wie materiaal heeft kan contact opnemen met Liesbeth van der Horst, Verzetsmuseum
Lekstraat 63
1079 EM Amsterdam
tel. 020 - 6449797.

Nascholing

CE-onderwerp 'Nederland naar een modern-industriële samenleving'

Zoals in het augustusnummer van KLEIO vermeld zijn er twee nascholingsdagen over dit nieuwe CE-onderwerp: zaterdag 19 september in Leiden en zaterdag 26 september in Ridderkerk.

Voor verdere gegevens zie KLEIO 6/1992.

Het aanbod van cursussen over het onderwerp voor zover ons bekend is het volgende:

RU Utrecht

Drie lezingen van circa 2 uur met gelegenheid tot het stellen van vragen door resp. prof.dr. J.A. Righart, dr. E. Nijhoff en dr. H.A.M. Klemann op dinsdagavond van 19.00 tot 22.00 uur, 27 oktober, 3 en 10 november. U kunt u aanmelden bij het Instituut voor Geschiedenis, Lucas Bolwerk 4-7, 3512 EG Utrecht. Tel. 030 -536448.

RU Groningen

Cursus 'De jaren zestig als breukvlak', zes lezingen over onderwerpen als politieke cultuur, maatschappelijke verandering, jeugdcultuur, de veranderende rol van de overheid, de rol van de pers. Het gaat om drie avonden van circa 3 uur. De eerste bijeenkomst in Groningen is op 29 september, in Leeuwarden op 1 oktober. Verdere informatie over plaats en tijd geeft Mw. I. Veldhuis-Meester (tel. 050 -635997).

HKLS Sittard

Studiemiddag op maandag 16 november van 16.30 - 20.30 uur. Kosten f50,-, inclusief koffie en cursusmateriaal. Voor informatie: R. Verstaen (tel. 046 -599543) en Th. van Vugt (tel. 046 -599546).

KU Nijmegen

Studiedag op 31 oktober van 10.00 tot 17.00 uur in de AULA/Congrescentrum, Comeniuslaan 2, Nijmegen. Prof. dr. S. Stuurman, Prof. dr. H. Blom, Prof. dr. P. Klep, dr. L. Bots, drs. M. v.d. Heuvel en dr. L. Deben zullen ingaan op de onderdelen van de stofomschrijving. 's Middags is er een forum rond het

Vertrouwde patronen, nieuwe dromen

Nederland naar een modern-industriële samenleving
1948-1973

VGN-READER

onder redactie van Hélène Vossen, Marjan Schwegman en Peter Wester

Zoals het geval was bij het eindexamenonderwerp geschiedenis en staatsinrichting in 1990 en 1991 'Vrouwen in de twintigste eeuw', geeft de VGN ook nu een uitgebreide informatieve bundel artikelen uit over het CE-onderwerp voor 1993 en 1994: 'Nederland naar een modern-industriële samenleving'.

De nadruk valt op sociaal-economische en mentaliteitsgeschiedenis.

Een ruime bron van up-to-date informatie over de jaren vijftig en zestig!

De bundel is geïllustreerd en kost f40,- inclusief portokosten. U kunt bestellen door het bedrag over te maken op postgiro 128701 t.n.v. Penningmeester VGN in Den Haag.

thema 'continuïteit en verandering'. De kosten bedragen f90,- inclusief lunch; materiaalkosten f20,-. Voor inschrijving: KU, UNILO, Thomas van Aquinostraat 6, 6525 GD Nijmegen.

Hogeschool Holland

Cursus van 4 donderdagavonden vanaf 22 oktober, tussen 19.30 en 22.00 uur. De docenten zijn Drs. J. Nekkers, deskundige op het gebied van industrialisatie, en drs. M. Hielkema, die meewerkt aan de NOT-film over het onderwerp. De kosten bedragen f100,-. aanmelding: Hogeschool Holland, Adviesgroep Onderwijs, Postbus 261, 1110 AG Diemen. Tel. 020 - 6600170.

CE-onderwerp Europa

RU Utrecht

Drie bijeenkomsten van ca. drie uur op 17 en 24 november en 1 december. Sprekers zullen zijn dr. F. Wielenga, dr. M. van Rossem en drs. A.J. Boekestijn. Zie voor verdere informatie en aanmelding hierboven.

RU Groningen

Nascholingsdag over nationalisme, supranationalisme en regionalisme in Europa na 1945 met lezingen en workshops in februari 1993. Voor verdere gegevens moet u weer bij Mw. I. Veldhuis zijn.

Hogeschool Holland

Vanaf 15 september wordt op 4 dinsdagavonden tussen 19.30 en 22.00 uur gewerkt aan Europa. De cursus is inmiddels gestart. Voor informatie: Mw. M. Hielkema, tel. 020 - 5601269.

Basisvorming

Hogeschool Midden Nederland

Cursus van drie middagen - woensdag 30 september, 28 oktober en 18 november - voor docenten geschiedenis en staatsinrichting die iets concreets willen gaan doen op het gebied van Basisvorming. Ook de algemene informatie kan desgewenst nog aan de orde komen. Aan de hand van praktische voorbeelden zullen mogelijke uitwerkingen van de kerndoelen worden besproken. Verder komen aan de orde: vaardigheden en benaderingswijzen, niveaunderschillen binnen deze doelen, toetsingsproblematiek en de relatie met de structuurbegrippen en vaardigheden van het nieuwe eindexamen. Kosten: f150,-; bij effectieve deelname ontvangt u een nascholingsverklaring. Informatie en aanmelding: Bureau Nascholing HMN, tel. 030 - 547365.

HKLS Sittard

Op maandag 2 en 9 november van 16.30 tot 19.30 uur worden bijeenkomsten gehouden rond de basisvorming. Aandacht zal gegeven worden aan doelstellingen, gebruik van bestaande methoden, inhoudelijke gevolgen en didactische implicaties, het ontwerpen van een nieuw leerplan en aanpassing van de toetspraktijk. De cursus kost f60,- inclusief koffie en studiemateriaal. Informatie: zie bij nascholing CE.

Noordelijke Hogeschool Leeuwarden

Cursus geschiedenis en staatsinrichting in hoofdlijnen voor docenten Lbo/Mavo, die in de basisvorming het vak gaan geven en die daarin nog weinig of geen ervaring hebben. Weggezakke kennis wordt bijgespijkerd gericht op de onderwijspraktijk en de kerndoelen van de basisvorming. Plaats: Groningen. Duur: 24 lessen van drie uur. Op: woensdagmiddag vanaf oktober, van 14.00 - 17.00 uur. Inlichtingen: F. Dijkstra, tel. 050 - 250258 en H. v.d. Veen, tel. 05987 - 14919.

De juiste keuze maken uit het totaalaanbod van leermiddelen. Dat kan met de publikaties van het NICL. Het Nationaal InformatieCentrum Leermiddelen informeert u over de inhoud van alle leermiddelen voor het BaO, VO en MBO. Het NICL is een afdeling van het Instituut voor Leerplanontwikkeling.

NICL-Overzicht Leermiddelen VO

**Aardrijkskunde/Geschiedenis/
Maatschappijleer/Godsdienst en Levens-
beschouwelijke Vorming f 19,25**

NICL-Overzichten:

- zetten alle leermiddelen voor uw vak op een rij
- geven een exacte doelgroepomschrijving van elk leermiddel
- bevatten de juiste adressen en telefoonnummers van alle betrokken uitgevers
- vermelden de meest recente prijzen
- delen de leermiddelen in naar vakonderdeel
- geven van elk leermiddel een beknopte typering samengesteld door onderwijsdeskundigen

De uitgave is los verkrijgbaar of als abonnement. In het laatste geval blijft u jaarlijks op de hoogte van alle nieuw verschenen titels.

Voor Inlichtingen en bestellingen:

Nationaal InformatieCentrum
Leermiddelen
Postbus 2041
7500 CA Enschede
Tel.: 053 - 840246

School/organisatie

Contactpersoon

Adres

Postcode en woonplaats

m/v

Wegwijs op het Gemeentehuis

Politiek saai? Politiek ver van huis?

Niet als je zelf

mag beslissen wat er moet gebeuren in je eigen gemeente! Als je zelf op het gemeentehuis kan meevoelen en meemaken wat het is om lokale politiek te bedrijven. Politieke vormingsinstelling M50 biedt de mogelijkheid om leerlingen wegwijs te maken op het gemeentehuis door middel van een uniek eendags programma. Een intensieve werkdag lang zijn scholieren zelf gemeenteraadslid. De leerlingen worden ingedeeld in partijen en presenteren 's avonds in een bijzondere commissievergadering hun voorstellen met betrekking tot een bepaald beleid. Het beste voorstel wordt door stemming gekozen en uitgevoerd door de gemeente. Wilt u meer informatie over 'Wegwijs op het Gemeentehuis?' Maak dan gebruik van onderstaande bon. Of bel even, ons telefoonnummer is 030-333494.

LAAT JE NIET *dirigeren*
M50

Stuur mij meer informatie over 'Wegwijs op het Gemeentehuis'

Naam: .....

Adres: .....

Postcode: .....

Plaats: .....

Stuur deze bon in een ongefrankeerde envelop naar
M50, antwoordnummer 9039, 3500 ZA Utrecht

K